

Digitalna oporuka

Pinjuh, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:198344>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Katedra za građansko pravo

DIPLOMSKI RAD

Petra Pinjuh

DIGITALNA OPORUKA

Mentor:

mag. iur. Marko Stilinović

Zagreb, 2024.

Izjava o izvornosti

Ja, Petra Pinjuh, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Petra Pinjuh, v.r.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. OPĆENITO O OPORUKAMA U HRVATSKOM ZAKONODAVSTVU.....	1
3. DEFINIRANJE DIGITALNE OPORUKE	3
3.1. Odnos pojma digitalne imovine i digitalne oporuke	7
4. PODJELA.....	10
4.1. Podjela prema Zakonu o nasljeđivanju	10
4.1.1. <i>Vlastoručna ili tzv. holografska oporuka</i>	10
4.1.2. <i>Pisana oporuka pred svjedocima</i>	13
4.1.3. <i>Usmena oporuka</i>	15
4.1.4. <i>Javna oporuka</i>	17
4.1.5. <i>Međunarodna oporuka</i>	17
4.2. Podjela prema komparativnom pravu	18
4.2.1. <i>Podjela digitalnih oporuka prema medijima u komparativnom pravu</i>	18
4.2.2. <i>Tri glavne kategorije digitalnih oporuka</i>	19
5. PITANJE VALJANOSTI DIGITALNE OPORUKE	20
6. REKONSTRUKCIJA DIGITALNE OPORUKE	23
7. OPOZIV DIGITALNE OPORUKE.....	25
8. POTENCIJALNI PROBLEMI VEZANI UZ DIGITALNU OPORUKU	28
9. MOGUĆNOST IMPLEMENTACIJE DIGITALNE OPORUKE U HRVATSKOJ.....	30
10. ZAKLJUČAK	32
11. LITERATURA.....	35

1. UVOD

Svijet je u današnje doba suočen s iznimno brzim tehnološkim napretkom koji otvara mogućnost promjenama u pogledu unaprjeđenja različitih pravnih poslova. Navedeno može biti poticaj za uvođenje novih pravnih instituta pri čemu je potrebno dobro razmotriti pravne posljedice tih promjena te procijeniti rizike koji iz toga proizlaze.

U skladu s temom ovog rada, digitalnom oporukom, može se istaknuti da je posebice u nasljednom pravu kontinentalnih pravnih sustava vidljiva sklonost striktnom tumačenju i formalizmu. To istovremeno osigurava pravnu sigurnost, ali i onemogućuje daljnji razvoj prava u smjeru zahtjeva novog doba. Unatoč tome, problemi s kojima se susrećemo na globalnoj razini, kao što je tijekom 2020. godine bila pandemija COVID 19, postavljaju ograničenja u provođenju formalnih zahtjeva tradicionalnih oblika oporuke te dovode do potrebe za razmatranjem ideje uvođenja digitalne oporuke u pravni sustav. Mjerodavno zakonodavstvo Republike Hrvatske ne priznaje digitalnu oporuku pa se stoga moguće isključivo usmjeriti na primjere iz sudske prakse drugih država te usporednom analizom pravnih poredaka i analizom odredbi domaćih zakona i tendencijama domaćih sudova donijeti zaključak o izglednosti uvođenja takvog oblika oporuke u hrvatski pravni poredak.

Temeljni cilj ovoga rada je pružiti pregled pojma i objasniti što je digitalna oporuka, usporediti je sa tradicionalnim oblicima oporuke prepoznatim trenutno važećim propisima, ukazati na glavne prednosti i nedostatke u vezi s istom te razmotriti mogućnost njene implementacije u hrvatsko zakonodavstvo.

2. OPĆENITO O OPORUKAMA U HRVATSKOM ZAKONODAVSTVU

U ovom poglavlju će se pružiti pregled propisa u hrvatskom zakonodavstvu koji uređuju područje oporučnog nasljeđivanja, razmotriti zakonsku definiciju oporuke i navesti pravno valjane oblike oporuka koji će kasnije biti detaljno obrađeni.

Oporuka je „jednostrano, izričito i osobno očitovanje oporučiteljeve posljednje volje, upravljeno na raspolaganje za slučaj njegove smrti.“¹ Također, to je formalan pravni posao, a zadržavanjem formalnosti zakonodavac nastoji potaknuti oporučitelja na promišljenost kod oporučnog raspolaganja te ukazati na ozbiljnost tog pravnog posla.² Institut oporuke u

¹ Gavella, N.; Belaj, V., *Nasljedno pravo*, 3. izdanje, Narodne Novine, Zagreb, 2008., str. 123., t. 1.

² Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. 134, t. 25.

hrvatskom zakonodavstvu uređen je Zakonom o nasljeđivanju (dalje u tekstu: ZN) u glavi drugoj.³ Od općih podzakonskih propisa vezanih uz oporuke na snazi je Pravilnik o Hrvatskom upisniku oporuka (dalje u tekstu: Pravilnik) kojim se uređuje sadržaj Hrvatskog upisnika oporuka i način njegova vođenja.⁴ Podatci se u Hrvatski upisnik oporuka pohranjuju primarno pomoću informatičkog sustava u Hrvatskoj javnobilježničkoj komori te se u pravilu dostavljaju putem elektroničkog prijenosa podataka.⁵ Osim materijalnog uređenja oporuke, hrvatsko zakonodavstvo nužno je moralo urediti način rješavanja sukoba propisa koji se primjenjuju na oporuke. Trenutno je na snazi Zakon o međunarodnom privatnom pravu (dalje u tekstu: ZMPP)⁶ čije odredbe glede oblika oporučnog raspolaganja upućuju na Hašku konvenciju o sukobima zakona kod oblika oporučnih raspolaganja od 5. listopada 1961. (dalje u tekstu: Haška konvencija).⁷ Također, važno je za spomenuti i pravo Europske Unije u kontekstu primjenjivog zakonodavstva. Područje nasljeđivanja, a time i oporučivanja na razini EU nije sveobuhvatno uređeno i harmonizirano. Uređena su samo pojedina specifična pitanja⁸ kao što je mjerodavno pravo koje propisuje Uredba (EU) br. 650/2012 Europskog parlamenta i Vijeća od 4. srpnja 2012. o nadležnosti, mjerodavnom pravu, priznavanju i izvršavanju odluka i prihvaćanju i izvršavanju javnih isprava u nasljednim stvarima i o uspostavi Europske potvrde o nasljeđivanju.⁹

Kao što je prethodno rečeno, oporuka je formalan pravni posao te pravna pravila uređena ZN-om propisuju točnu formu odnosno oblik oporučiteljevog očitovanja posljednje volje kako bi se oporuka mogla smatrati valjanom. Međutim, karakteristika da oporuka nije strogo formalan pravni posao očituje se u tome da posljedica nepoštivanja zadane forme dovodi do poboynosti, a ne ništetnosti oporuke, što bi bio slučaj kod ostalih pravnih poslova. Stroži pristup zauzet je vezano uz osobu oporučitelja, s obzirom da se oporukom smatra strogo osobno očitovanje volje te se oporučiti ne bi moglo preko punomoćnika. Stoga, pravni posao koji nema takve osnovne karakteristike ne može se smatrati oporukom. Primjerice, krivotvorena oporuka neće biti poboynna, već nepostojeća. Nadalje, ZN razlikuje javne oporuke od privatnih oporuka, oporuke

³ Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19 (dalje u tekstu: „ZN“).

⁴ Čl. 1. Pravilnika o Hrvatskom upisniku oporuka, Narodne novine, br. 135/03, 164/04, 91/19.

⁵ Čl. 5. Pravilnika.

⁶ Zakon o međunarodnom privatnom pravu, Narodne Novine, br. 101/17., 67/23.

⁷ Haška konvencija o sukobima zakona kod oblika oporučnih raspolaganja od 5. listopada 1961., Narodne Novine - Međunarodni ugovori, br. 4/94 (dalje u tekstu: „Haška konvencija“).

⁸ Josipović, T., *Nasljedno pravo*, u: Josipović, T. (ur.), *Privatno pravo Europske Unije - posebni dio*, Narodne Novine, Zagreb, 2022.

⁹ Uredba (EU) br. 650/2012 Europskog parlamenta i Vijeća od 4. srpnja 2012. o nadležnosti, mjerodavnom pravu, priznavanju i izvršavanju odluka i prihvaćanju i izvršavanju javnih isprava u nasljednim stvarima i o uspostavi Europske potvrde o nasljeđivanju, SL L 201, 27.7.2012.

u redovnim i samo jedan oblik oporuke koja se smatra oporukom u izvanrednim okolnostima. Dakle to su: javna, vlastoručna, usmena, međunarodna oporuka te pisana oporuka pred svjedocima. Sukladno tome, pravno je regulirano pet valjanih oblika oporuka. Iz navedenog propisa vidljivo je da tradicionalni oblik oporuke sveobuhvatno uređen u hrvatskom pravu.¹⁰

Različiti pravni poredci sadrže i posebna pravila o sukobu normi o obliku oporuke. Sukladno Haškoj konvenciji oporučno raspolaganje biti će valjano što se tiče oblika ako je u skladu s unutrašnjim pravom: (i) mjesta gdje je oporučitelj tako raspolagao, (ii) oporučiteljeva državljanstva bilo u času raspolaganja bilo u času smrti, (iii) mjesta oporučiteljeva prebivališta bilo u času raspolaganja bilo u trenutku smrti, (iv) mjesta oporučiteljeva redovnog boravišta, bilo u času raspolaganja bilo u času smrti, ili (v) za nekretnine, mjesta gdje one leže.¹¹

Dakle, ostavitelj može očitovati svoju volju u bilo kojem od prethodno navedenih oblika te će se, ako je valjana po tom pravu, ista prema hrvatskom pravu smatrati valjanom oporukom. Daljnjim pitanjima vezanim uz procesna pravila važenja oporuke u međunarodnom kontekstu bavi se međunarodno privatno pravo.

3. DEFINIRANJE DIGITALNE OPORUKE

U ovom poglavlju se pruža definicija digitalne oporuke te pregled definicija digitalne oporuke i vezanih pojmova različitih pravnih uređenja komparativnog prava.

S obzirom na to da je digitalna oporuka relativno nov institut dolazi do problema njenog definiranja, miješanja s drugim pojmovima te stvaranjem novih za istu. Prije svega nužno je naglasiti da su pojmovi elektroničke oporuke i e-oporuke istoznačnice¹² u odnosu na pojam digitalne oporuke. Pojam digitalne oporuke odnosi se na one koje su sastavljene potpisane i/ili ovjerene uz uporabu elektroničkog medija. U praksi, to bi moglo uključivati široki spektar slučajeva kao što su oporuka pisana na računalu unesena putem programa za obradu teksta, a potom pohranjena na tvrdi disk, sve do oporuka nastalih uz pomoć svjedoka prisutnih preko web kamere ili korištenjem sličnih medija.¹³ S obzirom na činjenicu da u hrvatskom zakonodavstvu digitalna oporuka još nije uvedena, njenu definiciju moramo potražiti u

¹⁰ Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. 148.

¹¹ Čl. 1. Haške Konvencije

¹² Hall, P., *Welcoming E-Wills into the Mainstream: The Digital Communication of Testamentary Intent*, Nevada Law Journal, vol. 20, br. 1, 2019., str. 340.

¹³ *Developments in the Law — More Data, More Problems*, Harvard Law Review, vol. 131, br. 6, 4. poglavlje, str. 1790, 2018., dostupno na: <https://harvardlawreview.org/print/vol-131/what-is-an-electronic-will/> (19. kolovoza 2024.).

komparativnom pravu – i to prvenstveno u *common law* pravnom krugu gdje je primijećena učestalija uporaba digitalnih oporuka. Sukladno *Uniform electronic wills act* (dalje u tekstu: *UEWA*) se u odjeljku 2. stavku 3. definirana je digitalna oporuka kao oporuka izvršena elektroničkim sredstvom u skladu s odredbama predmetnog akta.¹⁴ Navedeno bi prema odredbama akta značilo da je ključni element koji karakterizira digitalnu oporuku u odnosu na tradicionalan oblik činjenica da je pohranjena na elektroničkom ili sličnom mediju kojoj se može pristupiti u uočljivom obliku te čitkom tekstu u trenutku potpisivanja.¹⁵ Naime, bitno je naglasiti da je *UEWA* samo *model act* na razini SAD-a te nema obvezujući karakter, pa je svakoj državi SAD ostavljena sloboda primjene ili neprimjene istog. Trenutno je devet država prihvatilo uređenje prema *UEWA* dokumentu,¹⁶ dok su pojedine države samostalno regulirale tu materiju.

Kao jedna od država koja je među prvima (već 2001. godine s revizijom 2017. godine) uredila institut digitalne oporuke u svom zakonodavstvu unutar SAD-a, a i uopće, je savezna država Nevada. Sukladno revidiranom statutu, u poglavlju 133. koji uređuje oporuke, poseban članak posvećen je elektroničkoj odnosno digitalnoj oporuci. Digitalnu oporuku priznaje kao oporuku ostavitelja koja je:

- i. stvorena i očuvana na elektroničkom mediju;
- ii. sadrži datum te digitalni potpis ostavitelja koji sadrži, bez ograničenja, jedno od sljedećeg:
 - . autentifikacijsku karakteristiku ostavitelja;
 - . digitalni potpis te elektronički pečat javnog bilježnika;
 - . digitalni potpis dva ili više svjedoka;
- iii. rezultat djelovanja osobe zdravog razuma preko 18 godina života.

U istom se članku definira autentifikacijska karakteristika kao karakteristika osobe koja je jedinstvena za tu osobu te je mjerljiva i prepoznatljiva u elektronskom obliku kao biološki aspekt ili fizički akt određene osobe. To su uobičajeno otisak prsta, sken rožnice,

¹⁴ National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, *Uniform Electronic Wills Act*, odjeljak 2. st. 3., 2021., dostupno na: <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/final-act-60?CommunityKey=a0a16f19-97a8-4f86-afc1-b1c0e051fc71&tab=librarydocuments> (19. kolovoza 2024.).

¹⁵ Maxfield L. M.; Tucker, H. E., *Colorado's New Uniform Electronic Wills Act*, Colorado Lawyer, str. 46 – 53, 2022., dostupno na: <https://cl.cobar.org/features/colorados-new-uniform-electronic-wills-act/> (19. kolovoza 2024.).

¹⁶ Popis saveznih država koje su prihvatile akt, dostupan na: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?communitykey=a0a16f19-97a8-4f86-afc1-b1c0e051fc71> (19. kolovoza 2024.).

prepoznavanje glasa ili lica, videozapis, digitalni potpis ili druga razumna autentifikacija koja koristi jedinstvenu karakteristiku osobe. Kako bi se detaljnije utvrdila definicija, zakon države Nevade definira značenje digitalnog potpisa te elektronskog pečata. Možemo zaključiti da je država Nevada, iako među prvima, dosta detaljno regulirala digitalnu oporuku.¹⁷

Savezna država New York ide u smjeru priznanja digitalne oporuke kao valjane, ali pri njihovom definiranju zakonodavac je smatrao bitnim elementom definicije elektronsku odnosno digitalnu prisutnost. U prijedlogu zakona je pojam digitalne prisutnosti definiran kao odnos između dvije ili više osoba koje komuniciraju u stvarnom vremenu s različitih lokacija putem elektroničkih medija u mjeri u kojoj bi komunicirali i da su bili fizički prisutni.¹⁸

Također, kako bi se sastavljen dokument mogao nazvati digitalnom oporukom država Arizona u SAD-u postavlja kumulativno ispunjenje sljedećih zahtjeva:

- (i) potrebno je da je sastavljen i očuvan kao elektronički zapis čitljiv kao tekst u vrijeme njegovog potpisivanja;
- (ii) sadrži digitalni potpis ostavitelja ili digitalni potpis ostavitelja napravljen od strane druge osobe u ostaviteljevoj svjesnoj prisutnosti i po njegovoj volji; i
- (iii) sadrži digitalni potpis barem dvije osobe od kojih svaka mora ispunjavati propisane uvjete.

Nadalje uvjeti koji su postavljeni svjedocima su (i) fizička ili elektronička prisutnost prilikom oporučiteljevog potpisivanja oporuke, priznanja potpisa kao svog ili priznanja oporuke, (ii) digitalni popis u razumnom roku nakon svjedočenja radnjama oporučitelja iz prethodne točke, (iii) u slučaju prisutnosti putem elektroničkog medija, fizička prisutnost u Sjedinjenim Američkim državama prilikom svjedočenja oporuci.

Osim navedenog zahtjeva se naznaka datuma kojeg je oporuka elektronski potpisana od strane ostavitelja kao i od strane oba svjedoka. Posljednji propisani zahtjev je prilaganje kopije osobne iskaznice ostavitelja važeće u vrijeme izvršenja oporuke.¹⁹

¹⁷ Nevada Revised Statutes, Chapter 133, NV Rev Stat § 133, 2022., dostupno na: <https://www.leg.state.nv.us/nrs/nrs-133.html#NRS133Sec085> (18. kolovoza 2024.).

¹⁸ The New York State Senate, *An act to amend the estates, powers and trusts law and the state technology law, in relation to electronic wills*, br. S8501, 2023., dostupno na: <https://www.nysenate.gov/legislation/bills/2023/S8501> (19. kolovoza 2024.).

¹⁹ Arizona Revised Statutes, Title 14 – Trusts, Estates and Protective Proceedings § 14-2518 - Electronic will; requirements; interpretation, AZ Rev Stat § 14-2518 (2023), dostupno na: <https://law.justia.com/codes/arizona/title-14/section-14-2518/> (19. kolovoza 2024.).

Sve veću tendenciju za uvođenjem digitalne oporuke ilustrira primjer države Alberta. U važećem propisu koji uređuje oporuke i nasljeđivanje (eng. *Wills and Succession Act*) digitalne oporuke se ne spominju. Nakon stupanja zakona na snagu, ljudi su se naviknuli sve češće elektronički potpisivati pravne dokumente te većinu svog poslovanja obavljati u digitalnom obliku. Nadalje, pandemija COVID 19 je onemogućivanjem sastanaka uživo zbog širenja zaraze dovela do pojačanog korištenja digitalnih tehnologija u svakodnevnom poslovanju. Kao odgovor na novonastalu situaciju, različite države su uvele potrebne alate za olakšanje poslovanja te time otvorile put eventualnom priznanju digitalnog oporučivanja. Jedan od raspoloživih alata su upravo digitalne tehnologije kojima se pokušalo prevladati prepreku pri sastancima uživo između oporučitelja, svjedoka i pravnika prilikom oporučivanja. Primjer za navedeno je tzv. *remote witnessing*, uveden kao privremena izmjena akta mjerodavnog za nasljeđivanje u Ujedinjenom Kraljevstvu važeća za oporuke sastavljene od 31. siječnja 2020. godine do 31. siječnja 2022. godine. Navedenom izmjenom omogućena je virtualna prisutnost pri sastavljanju oporuka putem video linka kao alternativa fizičkoj prisutnosti odnosno tradicionalnom načinu svjedočenja.²⁰ Osim Ujedinjenog Kraljevstva, vlada države Alberte implementirala je privremeni protokol vezan uz svjedočenje kojim je omogućena virtualna prisutnost svjedoka kao valjana u slučaju prisutnosti odvjetnika. Nadalje, prošle godine, Alberta Law Reform Institute je izdao izvještaj o digitalnoj oporuci s ciljem da pridonese pravnoj sigurnosti te usklađenju s tehnološkim napretkom, a ujedno očuva integritet oporučnog raspolaganja. Zaključak instituta navodi na činjenicu da bi se digitalne oporuke trebale izričito dopustiti u Alberti. Zalaganja instituta idu u smjeru stalne implementacije protokola vezanog uz svjedočenje na daljinu te definiranja digitalne oporuke kao elektronski čitkog teksta potpisanog digitalnim potpisom od strane ostavitelja uz digitalni potpis dva istodobno prisutna svjedoka.²¹

Iz navedenog se može vidjeti kako su neke zemlje liberalnije u pogledu definiranja te zahtjeva koje propisuju za valjanost digitalne oporuke, dok druge zadržavaju veći spektar formalnosti za potencijalno priznanje digitalne oporuke.

U slučaju uvođenja instituta digitalne oporuke u hrvatsko zakonodavstvo, sam zakonodavac ili sudska praksa morali bi ustanoviti definiciju iste koja bi se izgledno sastojala od niza uvjeta za

²⁰ Stilinović, M., *Testamentary Dispositions in the Context of Global Pandemic*, EU and Comparative Law Issues and Challenges Series (ECLIC), 5, str. 516, dostupno na: <https://doi.org/10.25234/ecllc/18318> (31. kolovoza 2024.).

²¹ Kuckertz, S., *The Future of Electronic Wills: Where There's A Will, There's A Way*, 2023., dostupno na: <https://rmrf.com/the-future-of-electronic-wills-where-theres-a-will-theres-a-way/> (19. kolovoza 2024.).

njenu valjanost. Primjeri takvih uvjeta bi bili alati za učinkovito utvrđivanje identiteta oporučitelja i ostalih sudionika u procesu oporučivanja, osiguravanja učinkovitog čuvanja oporuke, zaštite od neovlaštenih promjena te dostupnosti, ali i sigurnosti i pohrane iste.

3.1. Odnos pojma digitalne imovine i digitalne oporuke

U zadnjih par godina može se primijetiti porast interesa javnosti za digitalnu imovinu. S pojavom kripto valuta kao što je bitcoin koji je na svjetskoj razini privukao veliku pažnju, tzv. sustava blockchain, nezamjenjivih tokena popularno zvanih NFT, sve većeg značenja društvenih mreža, i sl. sve se više raspravlja o temi digitalne imovine i tvrdi se da postoji potreba za njenom regulacijom. Također, počela su se postavljati pitanja vezana uz nasljedivost takve imovine.

U zakonodavstvu Republike Hrvatske ne postoji definicija pojmova digitalne oporuke, ni digitalne imovine. Druga zakonodavstva najčešće definiraju samo jedan od tih pojmova, pa ne iznenađuje činjenica da dolazi do zabune u vezi njihovog značenja i (ne)razlikovanja. Primjerice, Republika Srbija je 2020. godine donijela Zakon o digitalnoj imovini koji definira taj pojam u članku 2. točki 1.,²² dok se hrvatsko zakonodavstvo zasad fokusiralo na samo jedan segment digitalne imovine – elektronički novac koji je uređen Zakonom o elektroničkom novcu.²³ Nadalje, određena pravna literatura komparativnog prava definira digitalnu imovinu kao informaciju koja je pohranjena na nematerijalnom mediju na računaru ili sličnoj tehnologiji.²⁴ Neki pravni sustavi definiraju je kao elektronički zapis u kojem pojedinac ima pravo ili obveze, ali isključujući temeljeno pravo odnosno obveze ako one same po sebi nisu elektronički zapis. Jednostavnije rečeno, iz pojma elektroničkog zapisa isključen je predmet odnosno pravo koje se samo po sebi ne smatra digitalnom imovinom već isti samo iskazuje u elektroničkom obliku.²⁵ Unatoč činjenici što se u literaturi stvorila definicija digitalne imovine,

²² Čl. 2. t. 1. Zakona o digitalnoj imovini, Sl. glasnik RS, br. 153/2020. – „*digitalna imovina*, odnosno virtuelna imovina, označava digitalni zapis vrednosti koji se može digitalno kupovati, prodavati, razmenjivati ili prenositi i koji se može koristiti kao sredstvo razmene ili u svrhu ulaganja, pri čemu digitalna imovina ne uključuje digitalne zapise valuta koje su zakonsko sredstvo plaćanja i drugu finansijsku imovinu koja je uređena drugim zakonima, osim kada je drugačije uređeno ovim zakonom“.

²³ Zakon o elektroničkom novcu, Narodne Novine, br. 64/18., 114/22.

²⁴ Hopkins P.J., *Digital assets and Intestacy, defining digital assets*, *Afterlife in the Cloud: Managing a Digital Estate*, Hastings Sci. & Tech. L.J. 209, 211-12, 2013., dostupno na: https://repository.uclawsf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1077&context=hastings_science_technology_law_journal (19. kolovoza 2024.).

²⁵ National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, *Revised Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act*, odjeljak 2., t. 10., 2015., dostupno na: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home/librarydocuments?communitykey=f7237fc4-74c2-4728-81c6-b39a91ecdf22&LibraryFolderKey=&DefaultView=&5a583082-7c67-452b-9777>

ona nije konačna. Podložna je promjenama s obzirom da se razvojem tehnologije neprestano širi njen sadržaj.²⁶ U sudskoj praksi se počelo postavljati pitanje nasljedivosti digitalne imovine. Njemački savezni vrhovni sud (*der Bundesgerichtshof*) je 2018. godine presudio u korist nasljedivosti digitalne imovine. Konkretno, radilo se o slučaju pod velikim povećalom javnosti zbog smrti maloljetne djevojčice. Njeni roditelji su htjeli putem pristupa njenom korisničkom računu na društvenoj mreži utvrditi je li se radilo o samoubojstvu. Sud je razmatrao koja su pravila primjenjiva u kontekstu digitalne imovine te je zauzeo stajalište da samim otvaranjem korisničkog računa društvenih mreža, korisnik usluga sklapa s pružateljem usluga ugovor. Stoga, sud smatra da je ugovorni položaj u pogledu održavanja takvog računa nasljediv. Nadalje, zaključuje da se pravila o univerzalnoj sukcesiji trebaju primjenjivati i na digitalni oblik imovine.²⁷ U istom smjeru odlučivali su i talijanski sudovi.²⁸ Stoga, nije potrebno ustanovljenje posebnog pravnog uređenja za digitalnu imovinu s obzirom na činjenicu da ona već podliježe postojećim pravilima građanskog prava koja se odnose na imovinu uopće, koja je, u pravilu, nasljeđiva.

Nastavno na pitanje pravnog uređenja digitalne imovine, u tijeku su projekti vezani uz uređenje digitalne imovine u Europskoj uniji te nasljednopravnim pitanjima vezanim uz iste kao što je projekt Instituta za europsko pravo: „Nasljeđivanje digitalne imovine, podataka i digitalnih ostataka“ (eng. *ELI Succession of Digital Assets, Data and other Digital Remains*). Cilj projekta je razviti model zakona, pravila i vodeća načela za oblikovanje europskog zakonodavstva u pogledu digitalne imovine. Detaljnije, s obzirom da projekt prepoznaje problem definiranja digitalne imovine, stavljen je poseban naglasak na definiciju, opseg, ovlaštenja i pristup digitalnoj imovini te podacima umrlih osoba.²⁹ Potencijalnu prepreku nasljeđivanju različitih podataka u digitalnom obliku kao jednog od oblika digitalne imovine može činiti Uredba (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o

[e4bdf7e1c729=eyJsaWJyYXJ5ZW50cnkiOiJlOWY4NWQ3Yy0xM2YzLTQ5MTgtYTAwMC0wYWJIN2ZhYjdmNjlfQ%3D%3D](https://www.europeanlawinstitute.eu/projects-publications/current-projects/current-projects/eli-succession-of-digital-assets-data-and-other-digital-remains/) (19. kolovoza 2024.).

²⁶ Čolaković, M., *Nasljeđivanje digitalne imovine: ima li digitalnog života nakon smrti?*, 2023., str.166, dostupno na: <https://pf.sum.ba/wp-content/uploads/2023/06/8-clanak.pdf> (19. kolovoza 2024.).

²⁷ BGH, Urteil des III. Zivilsenats vom 12.7.2018- III ZR 183/17, ECLI:DE:BGH:2018:120718UIIZR183.17.0, dostupno na: <https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=86602&pos=0&anz=1> (18. kolovoza 2024.).

²⁸ Maspes, I., *Digital Inheritance, Right of the Heirs to Access to the Deceased User's Account, Non-Transferability Clauses: An Overview in the Light of Two Judgments Issued by Italian Courts*, *The Italian Law Journal*, vol. 8, br. 1., str. 407 – 423, 2022.

²⁹ European Law Institute, *ELI Succession of Digital Assets, Data and other Digital Remains*, 2023. -2025., dostupno na: <https://www.europeanlawinstitute.eu/projects-publications/current-projects/current-projects/eli-succession-of-digital-assets-data-and-other-digital-remains/> (19. kolovoza 2024.).

stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ poznata kao Opća uredba o zaštiti podataka odnosno GDPR³⁰. U uvodnoj izjavi navodi se kako se ista ne primjenjuje na osobne podatke preminulih osoba, ali ostavlja mogućnost državama članicama za dodatnom regulacijom takvih podataka. Trenutno, u Republici Hrvatskoj nisu donesena posebna pravila koja bi regulirala postupak obrade osobnih podataka umrlih osoba.³¹ Stoga, ne postoji pravno uporište za drugačiji tretman korisničkih računa te drugih osobnih podataka u digitalnom obliku u smislu njihovog nasljeđivanja.

Nadalje, učestalo se upute za pristup ostavini u digitalnom obliku, koje ostavi ostavitelj, smatraju digitalnom oporukom. Korisnički računi kao što je Google, računi društvenih mreža kao što su Instagram, Facebook, LinkedIn, e-mail adrese, različite lokacije u oblaku za pohranu slika ili drugih podataka također mogu predstavljati ostavinu osobe sukladno jurisdikciji komparativnog prava. Popis ostavine, a koja je u digitalnom obliku, s uputama za pristup za nasljednike neće te upute činiti digitalnom oporukom zbog same činjenice da se radi o digitalnom sadržaju s kojim bi osoba raspolagala.³² Svakako se može postaviti pitanje na koji način se digitalna imovina može urediti kao digitalna ostavina te ovisno o jurisdikciji odgovor na to pitanje će biti drugačiji. Ipak, može se uočiti trend sve većeg obraćanja pozornosti na područje digitalne imovine od strane zakonodavstva te pravne znanosti.

Dakle, iz teoretskih razmatranja možemo zaključiti da bi digitalna imovina mogla biti predmet raspolaganja oporukom, bilo u tradicionalnom smislu ili digitalne oporuke. Dodatno, prilikom dodavanja odredbi koje se tiču digitalne imovine u oporuku, trebalo bi obratiti pažnju na ugovore o pružanju usluga određenog pružatelja usluge koji bi mogli biti prepreka slobodi oporučnog raspolaganja.³³ Iz perspektive nasljednog prava u hrvatskom zakonodavstvu, digitalna imovina nije posebno uređena i upitno je može li činiti valjani dio oporuke. Zaključno, komparativnopravno gledano, za nastanak digitalne oporuke, kao što je prethodno utvrđeno, ključan je način njenog nastanka i forme, a ne sadržaj – pa činjenica da se neki pravni posao bavi digitalnom imovinom ne znači ujedno i da je riječ o digitalnoj oporuci.

³⁰ Uredba (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka), SL L 119, 4.5.2016.

³¹ Agencija za zaštitu osobnih podataka, *Objava osobnih podataka preminulih osoba*, 2022., dostupno na: <https://azop.hr/objava-osobnih-podataka-umrlih-osoba/> (19. kolovoza 2024.).

³² Rosefelt R., *What Is a Digital Will?*, FindLaw, 2024., dostupno na: <https://www.findlaw.com/forms/resources/estate-planning/last-will-and-testament/what-is-a-digital-will.html> (19. kolovoza 2024.).

³³ Klasiček D., *Wills in the digital era*, Informator. 49, 1-2, 31-40, str. 38., 2016., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/238656> (19. kolovoza 2024.).

4. PODJELA

4.1. Podjela prema Zakonu o nasljeđivanju

Prethodno je navedeno da ZN tradicionalno dijeli oporuke na više vrsta prema načinu njihova nastanka odnosno uvjeta koje zahtjeva za valjanost određenog oblika. U ovom poglavlju ispitat će se može li bilo koji od tih oblika u neizmijenjenoj formulaciji zakonskog teksta pod sobom podrazumijevati i pojam digitalne oporuke.

4.1.1. *Vlastoručna ili tzv. holografska oporuka*

Ovo je redovit, privatni i pisani oblik oporuke koji je oporučitelj vlastoručno napisao i potpisao. Za valjanost takve oporuke bitan je zahtjev vlastoručnog pisanja što podrazumijeva da je ista napisana osobno u rukopisu, bez korištenja pomoćnih sredstava (kompjuter, pisaći stroj i sl.).³⁴ Za ispunjenje tog zahtjeva nije nužno da je oporuka pisana rukom (moguće je oporuku sastaviti upotrebom medicinskih pomagala kao što je proteza i sl.), ali neće biti valjana kao vlastoručna ako je na primjer pisana strojem ili ako je tekst sastavljen od gotovih slova.³⁵

U kontekstu vlastoručnog potpisa vrijedi identično kao i za vlastoručnost pisanja, ali je bitno za istaknuti dodatan zahtjev u pogledu sadržaja potpisa. Prema Zakonu o osobnom imenu svaki građanin ima pravo i dužnost koristiti se osobnim imenom koje se sastoji od imena i prezimena.³⁶ Slijednom navedenog, vrlo lako se može postaviti pitanje valjanosti oporuka koje nisu potpisane punim imenom i prezimenom. Unatoč navedenom, sudska praksa nalaže da izostanak potpisa prema navedenim pravilima ne može imati za posljedicu nevaljanost oporuke ako je nesporno tko je njen autor.

Vrhovni sud Republike Hrvatske 2008. godine je na pitanje hoće li se vlastoručna oporuka priznati kao valjana ako je pisana zajedno s osobnim imenom velikim tiskanim slovima (tzv. tehničkim pismom) odgovorio potvrdno. Kao važna činjenica uzeto je da se oporučitelj u pravnom prometu za života nekad koristio pisanim, a nekad tiskanim slovima te da je bilo nesporno da je oporuku sastavio oporučitelj.³⁷

Osim sadržaja i načina pisanja potpisa, relevantna je i njegova pozicija u dokumentu. Prema praksi hrvatskih sudova, „potpis oporuke mora uslijediti nakon što se ona napiše, dakle,

³⁴ Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. 144, t. 47.

³⁵ Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. str.145.

³⁶ Čl. 1. Zakona o osobnom imenu, Narodne Novine, br. 118/12, 70/17, 98/19.

³⁷ VSRH, Rev 1226/07-2 od 21. svibnja 2008.

slijedom toga, na kraju oporuke - jer se tek takvim ostvaruje njegova svrha: njime oporučitelj potvrđuje da je tekst oporuke iznad toga potpisa izraz njegove stvarne posljednje volje i da je sa takvim u konačnom suglasan.“ Činjenica da su navedeni podaci o oporučitelju na početku teksta oporuke samo naznačuju identitet osobe oporučitelja te ne mogu imati značaj potpisa vlastoručne oporuke.³⁸

Prema tome možemo vidjeti kako je sudska praksa hrvatskih sudova ta koja će diktirati zahtjeve i tumačiti propise na način kako bi se ostvarila prava svrha i ostvarila namjera oporučitelja unutar zadanih zakonskih okvira. S postojećim razvojem tehnologije moglo bi se vrlo skoro postaviti pitanje može li se vlastoručnom oporukom smatrati i oporuka napisana i potpisana na tabletu korištenjem elektroničke olovke te može li digitalni potpis na oporuci biti smatran kao vlastoručan. Današnje elektroničke olovke i pripadajući pametni mobiteli i tableti omogućuju veliku slobodu te preciznost pri njihovom korištenju te do određene mjere mogu prenijeti rukopis osobe koja koristi uređaj. Iz navedenog proizlazi da bi današnja razina tehnologije već mogla omogućiti vlastoručno potpisivanje i pisanje na elektroničkim medijima poput tableta ili pametnog telefona, što bi moglo ispunjavati zahtjeve vlastoručnog rukopisa. Sporno je bi li se rukopis na tom mediju mogao smatrati vlastoručnim i biti predmetom valjanog vještačenja. Forenzična analiza rukopisa i potpisa definira se kao „stručno utvrđivanje podrijetla nekog rukopisa i potpisa, odnosno identifikacija njegova autora.“ Takvo vještačenje često se provodi u postupcima vezanim uz ugovore i oporuke te je njegov rezultat mišljenje koje se ovisno o kvaliteti i kvantiteti materijala razlikuje po razinama vjerojatnosti (vrlo vjerojatno – gotovo sigurno, vrlo vjerojatno, vjerojatno i dolazi u obzir).³⁹ Hrvatski sudovi su zauzeli stajalište da je potrebno na nedvojben način i sa 100% sigurnošću odgovoriti na pitanje radi li se o krivotvorenom potpisu ostavitelja na samoj oporuci.⁴⁰ Stoga, ako bi se na temelju digitalno napisane i potpisane oporuke moglo nedvojbeno utvrditi da je ostavitelj autor oporuke, oporuka napisana i potpisana elektroničkom olovkom od strane ostavitelja teoretski bi se mogla smatrati valjanom. Ipak, promatrajući relevantno hrvatsko zakonodavstvo koje u određenoj mjeri uređuje pitanje digitalnog potpisa u pravnom prometu pruža naznaku negativnog odgovora vezanog uz priznanje digitalne oporuke. Hrvatska je prvi put 2002. godine uredila područje digitalnog odnosno elektroničkog potpisa Zakonom o elektroničkom potpisu.⁴¹ S obzirom na

³⁸ VSRH, Rev 1330/08-2 od 17. veljače 2010.

³⁹ Centar za forenzična ispitivanja, istraživanja i vještačenja "Ivan Vučetić", *Forenzika dokumenata i rukopisa*, dostupno na: <https://forenzika.gov.hr/sluzbe/sluzba-kemijsko-fizikalnih-i-toksikoloskih-vjestacenja/forenzika-dokumenata-i-rukopisa/98> (19. kolovoza 2024.).

⁴⁰ Županijski sud u Splitu, Gž 1762/2022-3 od 11. travnja 2024.

⁴¹ Zakon o elektroničkom potpisu, Narodne novine, br. 10/02, 80/08, 30/14, 62/17.

to da se pravna pravila europskog prava kao supranacionalnog prava moraju primjenjivati u Republici Hrvatskoj kao članici EU donošenjem uredbe koja uređuje područje elektroničkog potpisa, navedeni zakon stavljen je izvan snage. Uredba (EU) br. 910/2014 Europskog parlamenta i Vijeća od 23. srpnja 2014. o elektroničkoj identifikaciji i uslugama povjerenja za elektroničke transakcije na unutarnjem tržištu i stavljanju izvan snage Direktive 1999/93/EZ (dalje u tekstu: Uredbe o elektroničkoj identifikaciji) razlikuje dvije vrste elektroničkog potpisa odnosno podataka u elektroničkom obliku koji su pridruženi ili su logički povezani s drugim podacima u elektroničkom obliku i koje potpisnik koristi za potpisivanje.⁴² Napredan elektronički potpis znači elektronički potpis koji ispunjava sljedeće zahtjeve: (i) na nedvojbena način je povezan s potpisnikom; (ii) omogućava identificiranje potpisnika; (iii) izrađen je korištenjem podacima za izradu elektroničkog potpisa koje potpisnik može, uz visoku razinu pouzdanja, koristiti pod svojom isključivom kontrolom te (iv) povezan je s njime potpisanim podacima na način da se može otkriti bilo koja naknadna izmjena podataka.⁴³ S druge strane kvalificirani elektronički potpis predstavlja napredan elektronički potpis koji je izrađen pomoću kvalificiranih sredstava za izradu elektroničkog potpisa i temelji se na kvalificiranom certifikatu za elektroničke potpise.⁴⁴ Uredba o elektroničkoj identifikaciji propisuje niz zahtjeva koje kvalificirani elektronički potpis mora ispunjavati odnosno informacije koje mora sadržavati. Upravo iz tog razloga takav potpis jamči autentičnost (odnosno da je potpisnik stvarno onaj koji tvrdi da on jest), cjelovitost i nepromijenjenost sadržaja teksta nakon potpisivanja, te neporecivost odnosno osigurava pravnu sigurnost podrijetla elektroničkog potpisa⁴⁵. Stoga, ako bi se dokument nakon elektroničkog potpisivanja mijenjao, prestao bi vrijediti i elektronički potpis.⁴⁶ U kontekstu oporuke postavlja se pitanje može li elektronički potpis vrijediti kao vlastoručan s obzirom na činjenicu da ZN izričito postavlja zahtjev vlastoručnog potpisa kod holografske oporuke. Za kvalificirani elektronički potpis, odgovor je potvrđan.⁴⁷ Unatoč činjenici da bi teoretski bilo moguće zamisliti situaciju u kojoj bi osoba umjesto svog potpisa odlučila oporuku potpisati kvalificiranim elektroničkim potpisom, očito

⁴² Čl. 1. st. 1. t. 10. Uredba (EU) br. 910/2014 Europskog parlamenta i Vijeća od 23. srpnja 2014. o elektroničkoj identifikaciji i uslugama povjerenja za elektroničke transakcije na unutarnjem tržištu i stavljanju izvan snage Direktive 1999/93/EZ SL L 257, 28.8.2014.

⁴³ Čl. 26. Uredbe o elektroničkoj identifikaciji

⁴⁴ Čl. 3. st. 1. t. 12. Uredbe o elektroničkoj identifikaciji

⁴⁵ Ministarstvo gospodarstva, *Usluge povjerenja*, dostupno na: <https://mingo.gov.hr/o-ministarstvu-1065/djelokrug/uprava-za-trgovinu-i-politiku-javne-nabave/digitalno-gospodarstvo/usluge-povjerenja/7023> (19. kolovoza 2024.).

⁴⁶ Korištenje elektroničkog potpisa - najčešća pitanja i odgovori, 2023., dostupno na: <https://gov.hr/hr/koristenje-elektronickog-potpisa-najcesca-pitanja-i-odgovori/2475?lang=hr> (19. kolovoza 2024.).

⁴⁷ Članak 25. Uredbe o elektroničkoj identifikaciji

je da bi takav postupak bio znatno kompliciraniji od jednostavnog vlastoručnog potpisa oporuke s obzirom da je za isti potreban odgovarajući certifikat, sredstvo za izradu elektroničkog potpisa te odgovarajuća računalna aplikacija.⁴⁸ Slijedom navedenog, takav bi način mogle koristiti osobe koje su prije svega dobro tehnički educirane i žele osigurati da u njihovom dokumentu neće biti izvršene nikakve promjene. Zaključno, s obzirom na to da ovaj tip oporuke mora biti vlastoručno napisan i potpisan, a upotrebom elektroničkog medija bilo bi potrebno dosegnuti razinu potpune sigurnosti o autorovom identitetu, nije izgledno da bi se digitalna oporuka mogla priznati kao vlastoručna oporuka u hrvatskom zakonodavstvu.

4.1.2. Pisana oporuka pred svjedocima

Pisana oporuka pred svjedocima odnosno alografska oporuka također je redovit, privatan te pisan oblik oporuke. Ovaj oblik oporučivanja sastoji se u tome da oporučitelj za ispravu pred dva istodobno nazočna svjedoka izjavljuje da sadrži njegovu oporuku te istu potom potpisuje.⁴⁹

Razlika u odnosu na vlastoručnu oporuku ogleda se u činu oporučivanja koji se kod ovog tipa oporuke sastoji od skupa formalnosti koje sastavljeni dokument pretvaraju u oporuku. Pravljenje pisanog akta oporučivanja kod pisane oporuke pred svjedocima prethodi aktu oporučivanja te stoga nije bitan način na koji je on sastavljen. Slijedom navedenog, često je pisan od strane druge osobe, uz pomoć računala ili drugih uređaja. Formalni zahtjevi koje je potrebno ispuniti prilikom akta oporučivanja su sljedeći: (i) sposobnost oporučitelja za čitanje i pisanje, (ii) sudjelovanje dva svjedoka sposobna da budu svjedoci oporuke, (iii) da oporučitelj pred istim svjedocima izvrši čin oporučivanja odnosno izjavi da je navedeni dokument njegova oporuka te ju potpiše te (iv) potpisi svjedoka kojima se potvrđuju da je oporučitelj pred njima dao izjavu te stavio potpis.⁵⁰

Unatoč tome što se oporučivanje sastoji od više radnji, to je jedinstveni akt pa se potpisivanje dokumenta mora prostorno i vremenski nadovezivati na samu oporučiteljevu izjavu.⁵¹

Iz sudske prakse razvidno je da je za valjanost takve oporuke dostatno da netko treći dade piscu oporuke podatke o volji oporučitelja i predmetu oporuke, a nije bitno da to učini oporučitelj izravno. Od važnosti je da ispravu o oporuci koju je netko drugi napisao, a ne oporučitelj (koji zna čitati i pisati) vlastoručno potpiše u prisutnosti dva svjedoka izjavljujući pred njima, da je

⁴⁸ Korištenje elektroničkog potpisa - najčešća pitanja i odgovori, 2023., dostupno na: <https://gov.hr/hr/koristenje-elektronickog-potpisa-najcesca-pitanja-i-odgovori/2475?lang=hr> (19. kolovoza 2024.).

⁴⁹ Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. 145, t. 50. - 52.

⁵⁰ Čl. 31. ZN-a

⁵¹ Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. 146.

to njegova oporuka i da se svjedoci oporuke potpišu na oporuku. Nadalje, Vrhovni sud je u jednom sporu zaključio da okolnosti poput nedostatka datuma na oporuci, potpisa na oporuci za koji nije sa sigurnošću utvrđeno da pripada ostavitelju s obzirom na to da je različit od njegovih potpisa na drugim dokumentima, nisu od utjecaja na rješenje spora. Navedeno obrazlaže činjenicom da iz iskaza oporučnih svjedoka proizlazi da je sam oporučitelj potpisao spornu oporuku.⁵² Razmatranjem gore navedenog možemo zaključiti da je pisana oporuka pred svjedocima puno pogodniji oblik za raspravu u prilog priznavanja digitalne oporuke. S obzirom da u sam čin oporučivanja ne ulazi i pisanje pisanog akta, sasvim je zakonito sastaviti sadržaj oporuke na računalu ili drugom sličnom uređaju. U dosadašnjoj praksi se oporuka vlastoručno potpisuje od strane ostavitelja i svjedoka nakon njena printanja s elektroničkih uređaja. U kontekstu razmatranja digitalne oporuke zamisliva je situacija u kojoj je oporučitelj sastavio svoju oporuku na računalu te je podijelio putem videopoziva s dva svjedoka koja znaju čitati i pisati, izjavio da se radi o njegovoj oporuci te je pred njima potpisao elektronskim potpisom, a potom dostavio svjedocima da svojim potpisima potvrde čin oporučivanja. Ovaj slučaj svakako predstavlja digitalnu pisanu oporuku pred svjedocima. Činjenica da je oporuka sastavljena na računalu ne mijenja ništa u odnosu na tradicionalni oblik takve oporuke i već danas je zakonita s obzirom da nije relevantna za čin oporučivanja. S druge strane, prisutnost svih potrebnih aktera putem videopoziva znatno odstupa od dosadašnje prakse. ZN postavlja uvjet „dva istodobno nazočna svjedoka“ ali ne definira značenje nazočnosti odnosno prisutnosti.⁵³ S obzirom na sve veći razvoj tehnologije i općenito poslovanja koje se u sve većem opsegu obavlja isključivo online, vrlo je lako zamislivo da bi se prisutnost osobe mogla priznati i u online obliku. Važeći Zakon o obveznim odnosima podrazumijeva prisutnost prilikom davanja izjave volje ako se u konkretnom slučaju na izjavu može odmah dati protuizjava⁵⁴, što današnji elektronički mediji omogućavaju. Priznanje digitalne oporuke je naročito izgledno u opravdanim slučajevima kao što je na primjer COVID 19 pandemija, gdje je mogućnost fizičke prisutnosti bila iznimno ograničena. Kao što je bilo prethodno navedeno u komparativnim rješenjima definiranja digitalne oporuke mogli smo vidjeti primjer gdje je takva prisutnost definirana i omogućena, ali istovremeno ograničena na određeni teritorij. Nadalje, ZN za pisanu oporuku pred svjedocima propisuje dužnost svjedoka da se potpišu na samoj oporuci⁵⁵, što bi u kontekstu digitalnog oblika oporuke zahtijevalo i kvalificirani digitalni potpis.

⁵² VSRH, Rev 460/1992-2 od 30. travnja 1992.

⁵³ Čl. 31. st. 1. ZN-a

⁵⁴ Čl. 293. st. 2. Zakona o obveznim odnosima, Narodne novine, br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22, 155/23.

⁵⁵ Čl. 31 st. 2 ZN-a

Alternativno, moguće je zamisliti i situaciju u kojoj bi oporučitelj jednako putem videopoziva predočio svoju oporuku, isprintao je te pred njima potpisao, a potom dostavio svakom svjedoku da kasnije potpišu navedeni dokument. ZN ni ne postavlja zahtjev svjedocima da potpišu oporuku u trenutku samog akta oporučivanja, iako je to najčešća praksa. Kao što je prethodno navedeno, i praksa Vrhovnog suda daje veliku važnost iskazima svjedoka, pa će u slučaju spora biti od presudne važnosti da ih je moguće utvrditi te doći do njihovog valjanog iskaza. Ipak, neovisno o činjenici što bi se ekstenzivnim tumačenjem zakona moglo doći do zaključka o dopuštenosti digitalne pisane oporuke pred svjedocima, nije izgledno da bi hrvatski sudovi u kontekstu trenutno važećeg zakonodavstva išli u prilog toj tezi.

4.1.3. *Usmena oporuka*

Jedini usmeni i izvanredni oblik oporuke naziva se usmena oporuka. Članak 37. ZN kao usmenu oporuku uređuje očitovanje posljednje volje pred dva istodobno nazočna svjedoka isključivo u izvanrednim okolnostima zbog kojih nije u stanju oporučiti niti u jednom drugom valjanom obliku. Također, propisano je vremensko ograničenje valjanosti usmene oporuke koje iznosi 30 dana od prestanka izvanrednih okolnosti u kojima je takva oporuka napravljena.⁵⁶ Situacije u kojima hrvatsko zakonodavstvo odstupa od pravila i formalizma su najčešće slučajevi neposredne životne opasnosti. Ipak, u sudskoj praksi se pojavljuju slučajevi u kojima je bilo onemogućeno sastavljanje pisanih oblika oporuke, ali okolnosti se nisu mogle smatrati izvanrednima. U tome se može vidjeti tendencija hrvatskih sudova da ponekad odstupaju od namjere zakonodavca, konkretno u pogledu priznavanja usmene oporuke samo u izvanrednim okolnostima.

Ovaj tip oporuke malo je liberalniji u odnosu na druge zakonom priznate oblike čak i u pogledu zahtjeva za svojstvo svjedoka oporuke. Svjedoci usmene oporuke ne moraju znati čitati i pisati već se zahtjeva samo njihova nazočnost u trenutku kad oporučitelj očituje svoju volju.⁵⁷

Zbog mogućih zloupotreba kod ovog oblika oporuke smatrat će se ništetnima odredbe kojima se nešto ostavlja svjedocima ili bračnim drugovima, precima i potomcima, srođnicima u pobočnoj lozi do četvrtog stupnja srodstva istih kao i bračnim drugovima svih navedenih srođnika.⁵⁸

⁵⁶ Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. 146 - 147, t. 53. – 56., čl. 37. st. 2.ZN-a

⁵⁷ Čl. 38. ZN-a

⁵⁸ Čl. 40. ZN-a

Uz prisutnost svjedoka pri oporučivanju, imaju dužnost bez odgađanja napisati sadržaj oporučiteljeva očitovanja te ga potom predati na čuvanje sudu ili javnom bilježniku, ili alternativno usmeno ga reproducirati pred navedenim tijelima navodeći kada, gdje te u kojim je prilikama oporučitelj oporučio. Izostanak ove radnje od strane svjedoka ne čini usmenu oporuku nevaljalom, ali nesporno dovodi u pitanje saznanje za postojanje iste.⁵⁹

Promatrajući usmenu oporuku kao izvanredan oblik oporuke ostavlja najviše prostora za opravdanje njene valjanosti kao digitalne oporuke. S obzirom na to da je zakonodavac takvu oporuku predvidio u samo iznimnim slučajevima kao što je neposredna opasnost za život te vremenski ograničio njeno važenje i predvidio manje zahtjeve za svjedoke takve oporuke, moguće je da bi u takvim slučajevima bila dopuštena i samo online prisutnost svjedoka. Činjenica da je Zakon o nasljeđivanju iz 1971.⁶⁰ godine propisivao dužnost „pred dva svjedoka“ koju je tadašnja praksa opravdano tumačila bez potrebe za istodobnom nazočnosti izmijenjena je tek izmjenama zakona 2003. godine pokazuje tendenciju zakonodavca da reagira na zahtjeve prakse i upotpuni odredbu ako se praksa udalji od njegove namjere za određenu odredbu. Stoga, s obzirom na izostanak propisivanja fizičke nazočnosti svjedoka, moglo bi se tumačiti da je ostavljen prostor za alternativne načine ovisno o potrebama u danim okolnostima. Također, zakonom je ostalo neriješeno pitanje kakve su to izvanredne okolnosti. Za razliku od određivanja načina prisutnosti svjedoka, za to već postoji ustaljena praksa hrvatskih sudova. Izvanredne okolnosti su sve okolnosti objektivne i subjektivne prirode zbog kojih oporučitelj nije mogao napraviti pismenu oporuku. Dakle, takve okolnosti neće postojati u slučaju kada bi oporučitelju bilo jednostavnije sastaviti usmenu oporuku. Potrebno je da te okolnosti postoje u trenutku čina oporučivanja dok trenutci koji prethode i slijede trenutku izjave oporučiteljeve volje nisu od značaja za njenu valjanost. Bitno je za naglasiti da sudovi u okviru usmene oporuke vrlo usko tumače pojam ostavitelje volje. Stoga, izražavanje namjere da određena osoba nakon njegove smrti naslijedi imovinu, izjava da će tu namjeru razmotriti u budućnosti razradom posljednje volje u obliku sudske oporuke ili slično, neće predstavljati usmenu oporuku ostavitelja.⁶¹ Stoga, iako je ostavljeno znatno više slobodnog prostora sukladno potrebama situacije, usmeni oblik oporuke zadržava veliku dozu formalnosti te ne iznenađuje činjenica što je najčešće pobijani oblik u sudskoj praksi. Sukladno svemu navedenom, vrlo je izgledno da ako bi se digitalna oporuka priznavala u hrvatskom

⁵⁹ Čl. 39. ZN-a

⁶⁰ Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 52/71., 47/78., 71/91., 37/94., 56/00., 48/03.

⁶¹ Sabljarić S., *Pretpostavke valjanosti usmene oporuke sukladno Zakonu o nasljeđivanju*, 2018., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/327239> (19. kolovoza 2024.).

zakonodavstvu da bi to bilo upravo u vidu usmenog oblika oporuke ili njene podvrste, u rijetkim slučajevima kad oporučitelj nije imao mogućnost oporučivanja niti na jedan drugi način.

4.1.4. Javna oporuka

Javna oporuka je jedan od redovitih pisanih oblika oporuke koja se sastoji u očitovanju volje oporučitelja u obliku javne isprave koja je sastavljena od strane za to ovlaštene osobe. Sastavljanje ovog tipa oporuke počinje utvrđivanjem identiteta oporučitelja, svjedoka te tumača ako je takav potreban. Istovjetnost odnosno identitet se utvrđuje pomoću osobne iskaznice, putovnice, svjedočenjem dva poslovno sposobna svjedoka ili samo konstituira u zapisniku da osobno poznaje osobu, imenom i prezimenom. Potom oporučitelj usmeno izjavljuje sadržaj koji želi da ovlaštena osoba unese u oporuku. Ovlaštena osoba upozoravajući oporučitelja na ograničenja u raspolaganju prema propisima, ali ne vršeći pritisak, sastavit će ispravu odnosno zapisnik o sastavljanju oporuke. Zatim, ovlaštena osoba će pročitati sastavljenu oporuku te će ju oporučitelj pred njom potpisati. U zadnjoj fazi oporučivanja, ovlaštena osoba ovjerava zapisnik koji sadrži oporučiteljevu oporuku.⁶² Oporučivanje javnom oporukom slijedi strogo propisani postupak uz sudjelovanje ovlaštene osobe te je vrlo neizgledno da bi se u okvirima ovog tipa oporuke pojavila potreba za korištenjem bilo kojeg elementa digitalne oporuke.

4.1.5. Međunarodna oporuka

Kao javan, redovit i pisani oblik oporuke koji se sastoji u očitovanju optužiteljeve volje u obliku isprave koja se podnosi ovlaštenoj osobi na ovjeru pojavila se međunarodna oporuka. Kako bi isprava dobila karakter javne isprave, oporučitelj pred ovlaštenom osobnom izjavljuje da ista sadrži njegovu oporuku te ju ovlaštena osoba ovjeri.⁶³ Ovlaštene osobe za sastavljanje međunarodne oporuke su sudac općinskog suda, sudski savjetnik u općinskom sudu, javni bilježnik i konzularni odnosno diplomatsko-konzularni predstavnik Republike Hrvatske⁶⁴. Čin oporučivanja započinje na način da oporučitelj podnosi ovlaštenoj osobi u nazočnosti svjedoka ispravu i pritom izjavljuje da je upoznat sa sadržajem te isprave i da to predstavlja njegovu oporuku. Specifičnost međunarodne oporuke leži u činjenici da oporučitelj može podnijeti na

⁶² Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. 138 – 141.

⁶³ Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1 str. 142.

⁶⁴ Čl. 146. u svezi s čl. 32. st. 2. ZN-a

ovjeru već sastavljenu ispravu pisanu na bilo koji način, od bilo koga, na bilo kojem jeziku i pismu. Također, činjenica da nesposobnost oporučitelja da potpiše ovu oporuku neće predstavljati prepreku valjanosti iste ako ovlaštenoj osobi priopći valjan razlog koji će biti zabilježen na oporuci. Ovlaštena osoba izdaje potvrdu o sastavljanju međunarodne oporuke na propisanom obrascu kojom nastaje oboriva predmnijeva o valjano sastavljenoj međunarodnoj oporuci.

Također, promatrajući odnos sa ostalim oblicima oporuke, svaka pisana oporuka može na zahtjev oporučitelja upućen ovlaštenoj osobi dobiti karakter međunarodne oporuke. Pritom je bitno za naglasiti da nevaljanost oporuke kao međunarodne neće biti od utjecaja na njenu valjanost u nekom drugom obliku.⁶⁵

Nadalje, jednako kao i za javnu oporuku, ni uređenje međunarodna oporuka ne ukazuje na potrebu za unaprjeđenjem u pogledu izmjena prema digitalnom obliku oporuke.

4.2. Podjela prema komparativnom pravu

4.2.1. Podjela digitalnih oporuka prema medijima u komparativnom pravu

Praksa *common law* sudova prva se suočila s određivanjem medija na kojima digitalna oporuka može biti sastavljena. To su pametni telefoni, videozapisi, poruke, a sve bržim razvojem tehnologije širi se i područje medija koji pružaju mogućnost za bilježenje odgovarajućih zapisa.

Prvi primjer medija koji koristi skoro svaki čovjek u svom svakodnevnom djelovanju na kojem može biti pohranjena digitalna oporuka je pametni telefon. Australijski slučaj Karter Yu poznati je primjer digitalne oporuke pohranjene na pametnom telefonu. Sudac u predmetnom slučaju donio je odluku da dokument sastavljen na iPhone uređaju može proizvoditi pravne učinke kao oporuka. S obzirom na činjenicu da je oporučitelj u dokumentu izložio cijelu svoju ostavinu te njome raspolagao, imenovao izvršitelja oporuke te njegovog zamjenika potvrđuje da je njegova nedvojbena namjera bila oporučiti. Također, Karter Yu je u istom dokumentu naveo da se radi o njegovoj oporuci te dalje umjesto potpisa naveo na kraju dokumenta svoje osobne podatke odnosno ime i prezime kao i datum te svoju adresu.⁶⁶ Također, u praksi su priznati i slučajevi digitalne oporuke na DVD videozapisu što prikazuje slučaj MELLINO V WNUK & ORS. U predmetnom slučaju Sean Peter Wnuk je napravio DVD videozapis u kojem je izložio svoje oporučno raspolaganje koje je sudac prihvatio kao njegovu oporuku prema

⁶⁵ Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. 142 - 144.

⁶⁶ Vrhovni sud Queensland, Re: Yu [2013] QSC 322 od 6. studenog 2013., dostupno na: <https://www.queenslandjudgments.com.au/caselaw/qsc/2013/322> (19. kolovoza 2024.).

Zakonu o nasljeđivanju države Queensland. Obrazloženje suda sastojalo se u činjenici da je DVD zapis očito prikazivao oporučno raspolaganje te je u samom videozapisu oporučitelj govorio o namjeri počinjenja samoubojstva. Također, namjera oporučivanja putem ovog medija bila je izričito izložena u snimci s obrazloženjem da oporučitelj nije vješt s papirologijom te da je na ovaj način izložio svoju imovinu te njome raspolagao.⁶⁷ Naravno, mediji kao što su računalo i tablet⁶⁸, u praksi se pojavljuju kao valjana sredstva za pohranu zapisa na kojima je digitalna oporuka.

4.2.2. Tri glavne kategorije digitalnih oporuka

Postoji mnogo načina na koje možemo razvrstati digitalne oporuke kao što je na primjer prethodno navedeno prema medijima. Ipak, većina autora smatra da postoje tri kategorije digitalnih oporuka – offline, online te kvalificirani skrbnik ostavine.⁶⁹ Prvu kategoriju čine tzv. *offline* oporuke. Navedena kategorija uključuje oporuku koju je ostavitelj utipkao ili napisao „rukopisom“ elektronskom olovkom u elektronički uređaj te potpisao na način da je naznačio svoje ime ili ostavio drugu identifikacijsku oznaku u elektroničkom dokumentu, a potom isti dokument pohranio na lokalni tvrdi disk elektroničkog uređaja. Ovaj tip oporuke nije uobičajeno isprintan, potvrđen u nekom od tradicionalnih oblika oporuke niti postavljen na određeno web mjesto. Slučajevi navedeni u prethodnom poglavlju mogu se kategorizirati kao offline oporuke.⁷⁰

U suprotnosti s time je *online* kategorija oporuke. Primjerice, ostavitelj se prijavi u postojeći račun društvenih medija te kreira objavu sa svrhom ostaviteljeve oporuke odnosno ostaviteljeve posljednje volje. Dakle, možemo primijetiti da ova kategorija uključuje i posrednika, privatnu osobu što je tipično tehnološko društvo ili pružatelj mobilnih usluga i sl., na čijim se poslužiteljima u tzv. „oblaku“ pohranjuje oporuka. Nadalje, *online* oporuka nužno je podvrgnuta zakonima koji reguliraju zaštitu osobnih podataka te politikama određenog

⁶⁷ Vrhovni sud Queensland, Mellino v Wnuk & Ors [2013] QSC 336 od 27. studenog 2013., dostupno na: <https://www.queenslandjudgments.com.au/caselaw/qsc/2013/336> (19. kolovoza 2024.).

⁶⁸ Primjeri presuda koji potvrđuju valjanost digitalne oporuke na mediju kao što je računalo ili tablet: Vrhovni sud New South Wales, Alan Yazbek v Ghosn Yazbek & Anor [2012] NSWSC 594 od 01. lipnja 2012., dostupno na [Alan Yazbek v Ghosn Yazbek & Anor - NSW Caselaw](#) (18. kolovoza 2024.); Žalbeni sud u Tennessee, Taylor v. Holt, 134 S.W.3d 830 od 31. listopada 2003., dostupno na: [Taylor v. Holt, 134 S.W.3d 830 – CourtListener.com](#) (19. kolovoza 2024.).

⁶⁹ *Developments in the Law — More Data, More Problems*, Harvard Law Review, vol. 131, br. 6, 4. poglavlje, str. 1791, 2018., dostupno na: <https://harvardlawreview.org/print/vol-131/what-is-an-electronic-will/> (19. kolovoza 2024.).

⁷⁰ *Ibid.*, str. 1792.

poduzeća. Navedeni propisi osiguravaju da neutralna treća strana može pružiti objektivan dokaz o dokumentu poput pitanja kada je isti kreiran.⁷¹ To bi u pravnom smislu bilo korisno jer možemo saznati od kada nastupaju pravni učinci oporuke iako ostavitelj sam zaboravi zabilježiti datum sastavljanja oporuke.

Nadalje, treća kategorija je poznata s nazivom *qualified custodian will*. Naziv skrbnika upućuje na privatnopravnu osobu, određeno društvo koja stvara i pohranjuje oporučiteljevu oporuku podložnu propisima i pravilima donesenih od strane države.⁷² Sukladno navedenom, glavna razlika iste u odnosu između *online* oporuke leži u činjenici da se *online* oporuke odnose na oporuke koje su pohranjene na poslužiteljima privatnih subjekata, dok *qualified custodian will* izrađuje i sigurno pohranjuje kvalificirani pohranitelj. Ova kategorija osigurava profesionalno postupanje te sigurno očuvanje oporuke.⁷³ U skladu s time, u praksi su se počele razvijati online stranice kao što je LegalZoom⁷⁴ i Willing⁷⁵ putem kojih je moguće sastaviti svoju digitalnu oporuku. Ne iznenađuje činjenica da su ovakav tip oporuke trenutno isključivo priznaju države *common law* sustava.

5. PITANJE VALJANOSTI DIGITALNE OPORUKE

Oporuka uopće je formalan pravni posao te kao takva može biti nevaljana u pogledu oblika i sadržaja.⁷⁶ Valjana će biti ona koja je napravljena u jednom od oblika utvrđenih Zakonom o nasljeđivanju te uz ispunjenje odgovarajućih zakonskih pretpostavki. Također, nedostaci u obliku oporuke dovest će do njene probojnosti, a ne ništetnosti. Navedeno omogućuje osobi s pravnim interesom pravo na pobijanje valjanosti oporuke u roku od godine dana od saznanja za istu odnosno deset godina od njenog proglašenja.⁷⁷ Takav zakonski okvir ne dopušta puno slobode ostavitelju u pogledu načina sastavljanja oporuke. Ipak, sama činjenica da oporuka koja nije sastavljena u jednom od propisanih oblika može proizvoditi pravne učinke ako proteknu rokovi za njeno pobijanje ukazuje na određeno odstupanje od striktnih pravila formalizma. Međutim, postojeće uređenje ne pruža previše mjesta razvoju digitalnih oporuka.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² *Ibid.*

⁷³ Stilinović, M., *op.cit.* u bilj. 20, str. 517–518.

⁷⁴ Dostupno na: <https://www.legalzoom.com/personal/estate-planning/last-will-and-testament-overview.html>.

⁷⁵ Dostupno na: <https://www.willinglaw.com/other-areas-of-practice/>.

⁷⁶ Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. 149.

⁷⁷ Čl. 29. st. 3. ZN-a

U pravnim porecima drugih država počele su se razvijati teorije koje idu u prilog slobodnijem oporučnom raspolaganju što pruža pogodno okruženje za priznanje digitalnih oporuka. Izjava profesora poznatog Yale sveučilišta, Johna H. Langbeina najbolje opisuje problem dosadašnjeg tumačenja oporučnih raspolaganja kroz prizmu striktnog formalizma: „Formalnosti su osmišljene kako bi olakšale postizanje namjeravanog cilja, a ne biti same sebi svrha.“ John H. Langbein zagovara stajalište da pravilo tzv. stroge usklađenosti (eng. *Rule of Strict Compliance*) predstavlja prepreku načelu slobodnog oporučivanja te samom cilju formalnosti da se ostvari namjera oporučivanja.⁷⁸ U praksi su se pojavila različita stajališta od kojih je jedna doktrina značajne usklađenosti (eng. *Doctrine of Substantial Compliance*). Navedena doktrina sugerira da ako su ispunjeni neki, a ne svi zakonski zahtjevi za valjanost oporuke ista bi se trebala smatrati valjanom.⁷⁹ Također, u SAD-u je razvijena doktrina pravilo beznačajne pogreške (eng. *Harmless Error Rule*) koja zauzima snažnije stajalište u prilog oporučiteljeve prave namjere. Pravilo beznačajne pogreške upućuje na pogrešku tokom izrade oporuke koja nije od dovoljnog značaja da bi utjecala na valjanost dokumenta kao cjeline. Dakle, ovo pravilo dopušta minornim greškama koje se pojave tokom potpisa, svjedočenja ili nekih pisanih pretpostavki traženih za valjanost oporuke, koje se tipično ne smatraju beznačajne, da ne utječu na valjanost te oporuke.⁸⁰ Navedena doktrina može biti, a u nekim državama i je primjenjiva na digitalne oporuke. Na primjer, u skladu s zakonom o ostavini države Colorado, o ispravnosti digitalne oporuke u svezi s *harmless error rule* odlučuje sud po zakonu, iz čega možemo donijeti zaključak o važnosti ovog pravnog pitanja. Uzimajući u obzir činjenicu da se digitalne oporuke u odnosu na tradicionalni oblik češće sastavljaju bez pravne pomoći očita je potreba za primjenom ove teorije u kontekstu digitalne oporuke. Nadalje, Jedinstveni zakonik o ostavini (eng. *Uniform Probate Code*) propisuje da se dokument ili zapis, unatoč činjenici da nije sastavljen u skladu s zahtjevima za pravilno izvršenje, ako predlagatelj dokaže jasnim i uvjerljivim dokazima da je ostavitelj imao namjeru da dokument ili zapis predstavlja: (i) oporuku ostavitelja, (ii) djelomičan ili potpun opoziv oporuke, (iii) dodatak ili izmjenu oporuke, ili (iv) djelomično ili potpuno obnavljanje prethodno opozvane oporuke ili dijela

⁷⁸ Langbein, J.H., *Excusing Harmless Errors in the Execution of Wills: A Report on Australia's Tranquil Revolution in Probate Law*, Columbia Law Review 1, vol. 87, 1987., dostupno na: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=13864&context=journal_articles (19. kolovoza 2024.).

⁷⁹ Langbein, J.H., *Substantial Compliance with the Wills Act*, Harvard Law Review, vol. 88, str. 489 i 513, 1975., dostupno na: [https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/4611/Substantial Compliance with the Wills Act.pdf;jsessionid=F270BC22CEACF35895D22BD04669F48A?sequence=2](https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/4611/Substantial_Compliance_with_the_Wills_Act.pdf;jsessionid=F270BC22CEACF35895D22BD04669F48A?sequence=2) (19. kolovoza 2024.).

⁸⁰ Cornell Law School, Legal Information Institute, *harmless error rule*, 2023., dostupno na: https://www.law.cornell.edu/wex/harmless_error_rule (19. kolovoza 2024.).

oporuke. Iz komentara na navedenu odredbu saznaje se da je uvedena po uzoru na zakonodavstvo koje je na snazi u kanadskoj provinciji Manitoba, nekoliko australskih jurisdikcija, a slična mjera na snazi je i u Izraelu od 1965. godine. Primjeri propisa i izvješća različitih komisija za reformu zakona koji prihvaćaju pravilo beznačajne pogreške su: *Canadian Uniform Wills Act* iz 1987., *Law Reform Commission of British Columbia, Report on the Making and Revocation of Wills* (1981); *New South Wales Law Reform Commission, Wills: Execution and Revocation* (1986); i ostali. Odgovor na zabrinutost da bi uvođenje takvog pravila moglo uzrokovati dodatne sporove nalazimo u navodima izraelskog sudca. Isti navodi da pravilo beznačajne pogreške „zapravo sprječava velik broj nepotrebnih parnica“ jer eliminira sporove oko tehničkih parnica i ograničava područje spora na funkcionalno pitanje odražava li dokument ostaviteljevu namjeru na ispravan način.⁸¹

Osim navedenog, u okviru valjanosti oporuke možemo se osvrnuti na tzv. *momentum theory*. Slučaj Guthrie v. Owen najbolje nam ilustrira smisao ove teorije. Samuel Owen koji je bio iznimno bolestan zatražio je pomoć susjeda u pripremi njegove oporuke. S obzirom da više nije mogao govoriti, prstom je ukazivao na riječi u rječniku. Tom metodom, njegov susjed je radio na sastavljanju oporuke. Nažalost, prije nego što je uspio potpisati oporuku je preminuo. U predmetnom slučaju Vrhovni sud Tennessee se odlučio na priznanje tog dokumenta kao valjanog uz obrazloženje da ga je ostavitelj bio spriječen potvrditi svojim potpisom zbog teške bolesti i iznenadne smrti. Teorija je dobila naziv *momentum theory* jer sprječava oporučiteljev napredak u izvršenju njegove volje nakon smrti ili uslijed nesposobnosti.⁸² Nadalje, ova teorija bi se trebala primjenjivati samo u slučajevima u kojima postoje jasni i uvjerljivi dokazi da je ostavitelj neposredno prije smrti namjeravao potpisati (1) već postojeći dokument ili (2) formalnu verziju tog dokumenta koja je sadržavala bitno slične pojmove. *Momentum theory* mogao bi biti prihvatljiv način za prihvaćanje digitalnih oporuka u različite jurisdikcije.⁸³ Do sada slučajevi koji primjenjuju *momentum theory* uključuju samo one tradicionalne oporuke na papiru koje je ostavitelj namjeravao potpisati. Ako bi postojao uvjerljiv dokaz da je događaj koji je izvan ostaviteljeve kontrole bio taj koji ga je spriječio u izvedbi digitalnog zapisa, nema razloga da se odbije kao valjana oporuka samo iz razloga što nikad nije ostvarila fizički oblik. Primjer u kojem bi takvo tumačenje dovelo do drugačijeg rezultata je slučaj Litevich v. Probate

⁸¹ National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, *Uniform Probate Code (1969)*, odjeljak 5., sa zadnjim izmjenama 2010. godine, dostupno na: <https://eforms.com/images/2016/06/Uniform-Probate-Code-Revised-2010.pdf> (19. kolovoza 2024.).

⁸² Horton D., *Wills Without Signatures*, Boston University Law Review, 2019., str. 1637, dostupno na: <https://www.bu.edu/bulawreview/files/2019/09/HORTON.pdf> (19. kolovoza 2024.).

⁸³ *Ibid.*, str. 1662.

Court. Carol Berger je naručila izradu oporuke u papirnatom obliku uz korištenje platforme LegalZoom. Za to je bilo potrebno napraviti online račun, unijeti odgovarajuću šifru, unijeti svoj OIB, platiti kreditnom karticom te potvrditi točnost svih podataka. Nažalost, prije nego što je njena narudžba stigla, ona je postala poslovno i oporučno nesposobna te potom preminula. S obzirom da se slučaj odnosi na Connecticut, koji ne slijedi *harmless error rule*, odbijeno je bilo kakvo upućivanje na navedeni dokument. *Momentum theory* bi bio ključan u tumačenju u korist priznanja sličnih dokumenata, kao što su nacrti digitalnih oporuka koje oporučitelj nije bio u stanju sam dovršiti i formalizirati kao oporuku.⁸⁴

Kao što je prethodno navedeno, iako hrvatsko nasljednopravno uređenje priznaje načelo slobodnog oporučivanja te primarno daje važnost volji ostavitelja, teško je zamislivo da bi se sudovi ikad udaljili od pravila u mjeri da bi se poštivao *harmless error rule* ili *mometum theory*. Međutim, vrijedi razmotriti mogućnosti unutar hrvatskog pravnog poretka. Primjerice, hrvatsko pravo se ne vodi pravilima striktnog formalizma što otvara mogućnosti za određena odstupanja. U tom kontekstu, digitalna oporuka mogla bi biti priznata kao valjana ako sadrži sve osnovne karakteristike, bez obzira na formalne nedostatke, sve dok osobe s pravnim interesom ne traže njezino poništenje. Na primjer, ako nasljednici vjeruju da digitalna oporuka odražava pravu volju ostavitelja, mogli bi odlučiti ne osporavati njezinu valjanost i dopustiti da ona proizvede pravne učinke. Ovaj pristup omogućuje fleksibilnost i prilagodbu suvremenim načinima izražavanja volje, uz uvjet da se očuva osnovna svrha oporuke.

6. REKONSTRUKCIJA DIGITALNE OPORUKE

Hrvatsko zakonodavstvo poznaje institut rekonstrukcije pisanih oblika oporuke za situacije u kojima je ista slučajem ili nečijom radnjom uništena, izgubljena, skrivena ili zametnuta. Upravo taj institut predstavlja udaljavanje od tipičnih strogo formalnih zahtjeva na način na koji će biti opisan u ovom poglavlju.

Uništena, izgubljena, skrivena ili zametnuta oporuka pravno će postojati neovisno o činjenici njene nedostupnosti ako je prvotno ispunjavala sve propisane pretpostavke. Njen tekst uobličen u ispravu u tom slučaju predstavlja jedinu prepreku njenom proglašenju i potom izvršenju. Rješenje za takve situacije hrvatski zakonodavac regulirao je člankom 41. ZN-a. Sam postupak rekonstrukcije pokreće se na zahtjev zainteresirane osobe, a vrši ju nadležni sud. Zainteresirana osoba dužna je dokazati da je (i) oporučitelj uistinu sastavio oporuku, (ii) oblik u kojem je

⁸⁴ *Ibid.*, str. 1683 – 1684.

sastavljena, (iii) njen sadržaj u opsegu koji se na nju odnosi, kao i (iv) činjenicu da je isprava uništena, izgubljena, skrivena ili zametnuta nakon oporučiteljeve smrti. Ako se dokazuje da isprava nedostaje još prije oporučiteljeve smrti, potrebno je dokazati i činjenicu nedostatka oporuke (da je ista uništena, izgubljena, skrivena ili zametnuta) kojem nije razlog valjan opoziv oporuke u vidu uništenja isprave.

Postupak rekonstrukcije u slučaju da nema spora o relevantnim činjenicama vodi se pred javnim bilježnikom ili ostavinskim sudom ako svi zainteresirani sudionici ostavinskog postupka očituju svoju suglasnost. Dana suglasnost ne veže osobu da kasnije u parnici ne može dokazivati nepostojanje ili nevaljanost rekonstruirane oporuke. Osim činjenice da nije opozvana, u postupku rekonstrukcije neće se raspravljati o valjanosti niti o postojanju oporuke. Nakon prikupljanja predloženih dokaza te njihove ocjene, ostavinski sud odnosno javni bilježnik sastavlja zapisnik kojim se oporuka rekonstruira ako postoji suglasnost o svemu relevantnome. Ako se ipak zbog postojanja spora o relevantnim činjenicama ili okončanja ostavinskog postupka ide u parnicu, sud donosi presudu koja svojom pravomoćnošću zamjenjuje ispravu koja nedostaje.⁸⁵

Institut rekonstrukcije posebno je zanimljiv u kontekstu digitalne oporuke s obzirom na to da postoji puno više mogućnosti na koji digitalna oporuka može biti izgubljena, uništena, zametnuta ili skrivena, a time bi se izgledno češće u praksi pojavljivao taj problem u slučaju priznanja valjanosti digitalne oporuke. Naime, kao što je prethodno rečeno, digitalna oporuka može biti sastavljena na nekoj digitalnoj platformi koja je isključivo namijenjena za sastavljanje oporuke, na digitalnoj platformi koja nije nužno isključivo namijenjena za sastavljanje oporuke (tzv. *online* oporuka), te oporuka sastavljena i pohranjena izravno na samom uređaju bez istodobne pohrane na određenoj platformi (tzv. *offline* oporuka). Navedene tehnologije podložne su kvarovima, napadima virusa, kao i drugim incidentima poput prirodnih katastrofa, krađa i sl. Zbog takvih i sličnih situacija dolazi do izražaja važnost izrada sigurnosnih kopija podataka (eng. *back up data*). Izrada sigurnosnih kopija podataka u teoriji se najčešće definira kao postupak stvaranja i spremanja kopije podataka i informacija kao zaštita od gore navedenih incidenata, a na način da se dupliciraju originalni podaci i informacije te se potom spremaju na različitim lokacijama odnosno uređajima kako bi se osigurala dostupnost i oporavak navedenih podataka u slučaju gubitka.⁸⁶ Sigurnosne kopije se najčešće

⁸⁵ Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. 181 – 183.

⁸⁶Olaoye G.; Luz A., *Data backup and disaster recovery in the cloud*, str. 2., 2024., dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/378204613_Data_backup_and_disaster_recovery_in_the_cloud (19. kolovoza 2024.).

karakteriziraju prema načinu i opsegu pohrane. Prema načinu, sigurnosne kopije se dijele na *online* i *offline* sigurnosne kopije. *Online* sigurnosne kopije se rade u stvarnom vremenu te je njima minimizirana mogućnost gubljenja podataka. *Offline* sigurnosne kopije su ujedno i najčešće te se one pohranjuju na tvrdim diskovima (eng. *hard drive*) uređaja. Prema opsegu pohrane razlikuju se potpune, inkrementalne te diferencijalne sigurnosne kopije.⁸⁷

Uzimajući navedeno u obzir, postavlja se pitanje kako bi sudska praksa postupila u situacijama kada digitalna oporuka bude uništena, na primjer, zbog požara, krađe uređaja na kojem je pohranjena ili nekog drugog oblika uništenja. Zbog svega navedenog, čini se izglednim da bi se u slučaju potrebe za rekonstrukcijom digitalne oporuke koja je uništena ili izgubljena išlo u smjeru rekonstruiranja sigurnosnih kopija koji se nalaze na uređaju na kojem je sastavljena predmetna oporuka odnosno server na kojem se nalaze te sigurnosne kopije u slučaju da je oporuka sastavljena na nekoj digitalnoj platformi. U svakom slučaju, sudovima je na raspolaganju mogućnost angažiranja vještaka specijaliziranih za informacijske tehnologije koji bi, ako bi digitalna oporuka bila prihvaćena, u konkretnim sudskim postupcima davali odgovor na ta i slična pitanja.

7. OPOZIV DIGITALNE OPORUKE

U ovom poglavlju razraditi će se mogućnost opoziva oporuke u skladu s važećim hrvatskim propisima te usporednom analizom s komparativnim pravom pokušati pružiti rješenje opoziva digitalne oporuke.

Naime oporučitelj uvijek ima pravo opozvati oporuku u cijelosti ili samo u jednom dijelu i to čini u bilo kojem obliku očitovanja volje koje je potrebno za nastanak oporuke. Tim činom njegova oporuka gubi pravnu snagu i nije ju moguće rekonstruirati. Nadalje, sve oporučiteljeve odredbe koje bi se odnosile na odricanje ili ograničenje tog prava kao i stipuliranje budućeg odricanja, bit će ništetne. Kako bi oporučitelj valjano opozvao oporuku, u pravilu je potrebno ispunjenje uvjeta koji odgovaraju onima za njeno postojanje. Ipak, opoziv može biti učinjen zakonom predviđenim konkludentnim radnjama odnosno uništenjem isprave⁸⁸ ili raspolaganjem predmetom oporučne odredbe.⁸⁹ U određenim slučajevima može biti dan

⁸⁷ Rao, U.H.; Nayak, U., *Data Backups and Cloud Computing*. In: *The InfoSec Handbook*. Apress, Berkeley, CA, 2014., dostupno na: https://doi.org/10.1007/978-1-4302-6383-8_13, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4302-6383-8_13#Sec3 (19. kolovoza 2024.).

⁸⁸ Čl. 64. st. 2. ZN-a

⁸⁹ Čl. 65. ZN-a

prešutno u vidu prešutnog opoziva novom oporukom. Osim navedenog, ZN predviđa jednu predmnijevu opoziva oporučnog raspolaganja u korist bračnog druga nakon prestanka braka temeljem pravomoćne presude ako je oporuka sastavljena prije tog trenutka.⁹⁰ Najjasnije očitovanje opoziva, izričito, može imati oblik samostalne oporuke ili jedne odredbe smještene među odredbama nove oporuke. Naravno, samim propisivanjem novih odredbi oporuke koje su u suprotnosti sa starima prešutno se opoziva prethodno sastavljena oporuka ili njen dio ako je samo djelomice s njom u suprotnosti. Vezano uz opoziv uništenjem isprave razlikujemo tjelesni čin uništenja (na primjer trganje papira na kojem je sastavljena) od poništenja teksta, primjerice precrtavanje teksta oporuke. Takav čin mora biti učinjen s namjerom njenog opoziva učinjen od strane oporučitelja ili od treće osobe po njegovom nalogu. U suprotnom, uništena oporuka zadržat će svoju opstojnost te će ju biti moguće rekonstruirati.⁹¹

Nakon pregleda postojećeg uređenja u Republici Hrvatskoj koje se odnosi na tradicionalne oblike oporuke u nastavku se razmatra uređenje opoziva digitalne oporuke u komparativnom pravu. Sukladno ranije spomenutom *UEWA* donesenom od Komisije za jedinstveno pravo (eng. *The Uniform Law Commission*) u odjeljku 7 dopušten je opoziv dijela ili cijele digitalne oporuke. Opozvati se može na dva načina:

- naknadnom oporukom izričito ili odredbama koje su suprotne odredbama prethodne oporuke ranijeg datuma;
- fizičkim činom, ako bi se dokazima utvrdilo da je oporučitelj s namjerom opoziva dijela ili cijele oporuke sam izvršio radnju ili naredio drugoj osobi da izvrši istu u njegovoj fizičkoj prisutnosti.

Komentar akta koji se odnosi na navedenu odredbu ističe problematiku druge točke. Opoziv digitalne oporuke fizičkim činom je sporan s obzirom da često postoji više kopija digitalne oporuke. U tim se situacijama postavljaju pitanja poput – je li potrebno uništiti sve kopije oporuka kako bi se ona opozvala ili samo jednu od njih, je li potrebno raditi razliku između originalne verzije i kopije te slično. Na primjer, država Colorado uočila je potrebu za regulacijom takvih pitanja te je uredila pitanje dupliciranja originalne verzije na više lokacija kao što su cloud, radna površina, kao privitak u e-mailu i slično⁹². Nadalje, *The E-Wills Act* ne definira što bi značio fizički akt te ostavlja neriješena pitanja poput - znači li to jedan klik brisanja datoteke ili uništenje tvrdog diska na kojemu se nalazi oporuka? U svakom slučaju,

⁹⁰ Čl. 67. ZN-a

⁹¹ Gavella, N.; Belaj, V., *op.cit.* u bilj. 1, str. 176 – 178.

⁹² Maxfield L. M.; Tucker, H. E., *op. cit.* u bilj. 15., str. 46 – 53.

ključno je dokazati oporučiteljevu namjeru opoziva dokumenta. Iako postoji više kopija, fizički akt opoziva na samo jednoj od njih s oporučiteljevom namjerom opoziva bit će dovoljan za opoziv takve oporuke. Također, oporučiteljevo slučajno brisanje digitalne oporuke ne bi se trebalo smatrati opozivom oporuke, ali moglo bi se smatrati izgubljenom oporukom. Iako u *common law* doktrini postoji presumpcija da se u slučaju nemogućnosti pronalaska zadnje verzije oporuke može smatrati da je opozvana, ona se može nadvladati dokazom razloga za nestanak oporuke kao što je požar u kući ili mogućnost da ju je uništila osoba s motivom. Uz navedeno, presumpcija se ne primjenjuje u slučaju da je oporuka bila u posjedu još neke osobe osim ostavitelja. Svakako, ako se dokument ne može pronaći, sadržaj oporuke moguće je dokazati preslikom ili svjedočenjem osoba koje su bile prisutne sastavljanju oporuke.⁹³

U kontekstu opoziva digitalne oporuke zanimljiv je slučaj YAZBEK V YAZBEK koji predstavlja situaciju u kojoj je došlo do neslaganja između brata oporučitelja i roditelja vezano uz dokument napisan na oporučiteljevom računalu deset mjeseci prije smrti te nazvan *Will.doc* što bi u prijevodu označavalo oporuku. Brat oporučitelja je tvrdio da se radi o oporuci, dok su se roditelji referirali na činjenicu da postoje indikacije o printanju navedenog dokumenta, a da ta isprintana verzija nije nađena. Iz tog razloga tvrde da je oporučitelj očito uništio isprintanu kopiju te je time opozvao. Postavilo se pitanje može li se elektronički dokument smatrati oporukom. Sudac je u ovom slučaju odgovorio potvrdno u skladu s mjerodavnim zakonom o nasljeđivanju australske savezne države New South Wales. Najprije, *Will.doc* se smatra dokumentom jer ispunjava sve propisane uvjete prema odjeljku 8 mjerodavnog Zakona o nasljeđivanju. Namjera oporučitelja iščitava se iz činjenice da raspolaže velikim dijelovima njegove imovine, sam naziv dokumenta oporuka, te navodi o svom životu u prošlom vremenu. Također, obavijestio je druge o njenom postojanju i lokaciji, sačinio ju je neposredno prije odlaska na duži put, te je vještačenjem dokazano da ju je otvorio dva tjedna prije smrti, ali nije ništa izmijenio niti izbrisao. Sud uz cijenjenje prethodno navedenih činjenica zaključuje da digitalna oporuka nije opozvana čak i da je ostavitelj bacio printanu kopiju s obzirom da nikad nije izrazio da bi takva imala prednost nad digitalnom.⁹⁴

Dakle, pitanje opoziva oporuke u Hrvatskoj je već detaljno uređeno ZN. U slučaju uvođenja digitalne oporuke, opoziv takve oporuke mogao bi se lako urediti postojećim odredbama ZN-

⁹³ National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, *Uniform Electronic Wills Act*, odjeljak 7., 2021., dostupno na: <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/final-act-60?CommunityKey=a0a16f19-97a8-4f86-afc1-b1c0e051fc71&tab=librarydocuments> (19. kolovoza 2024.).

⁹⁴ Vrhovni sud New South Wales, *Alan Yazbek v Ghosn Yazbek & Anor* [2012] NSWSC 594 od 01. lipnja 2012., dostupno na [Alan Yazbek v Ghosn Yazbek & Anor - NSW Caselaw](#) (19. kolovoza 2024.).

a, uz potrebne prilagodbe koje bi se odnosile na tehnološke specifičnosti. Ta bi se pitanja, kako je ranije prikazano kroz primjere komparativnog prava, mogla rješavati kroz razvoj sudske prakse.

8. POTENCIJALNI PROBLEMI VEZANI UZ DIGITALNU OPORUKU

Digitalna oporuka kao rezultat tehnoloških promjena i napretka, iako može predstavljati napredak i olakšavanje oporučivanja za ostavitelja, sa sobom nosi niz problema. Ako su problemi koji nastaju njenim uvođenjem i primjenom veći od koristiti koje iz nje dobivamo potrebno je razmotriti opravdanost njene implementacije u određeni pravni sustav.

Prema profesorima Gerryju Beyeru i Claire Hargrove razlikujemo šest prepreka u razvoju digitalnih oporuka. Prije svega to je tehnička prepreka nedostatno razvijenog softvera koji bi bio prikladan za odgovarajuću autentifikaciju oporučitelja i svjedoka. Ne smiju se zanemariti niti društvene prepreke kao što je nevoljkost odvjetnika da pomognu pri izradi digitalnih oporuka. Osim navedenog, ekonomski razlozi koji bi uključivali trošak implementacije nove tehnologije mogu predstavljati znatan problem. Uz navedeno, mora se uzeti u obzir neprepoznavanje prednosti sastavljanja takvih oporuka od strane potencijalnih ostavitelja, na koji se veže opći otpor promjenama te opasnost zastarijevanja tehnologije koji bi mogao biti jedan od ključnih tehničkih razloga za odustanak od ideje sastavljanja digitalne oporuke.⁹⁵

U slučaju digitalne oporuke, kao što je vidljivo iz sudske prakse *common law* država, stranke takvih pravnih poredaka često se susreću s dugim te skupim postupkom proglašenja oporuke, a što je specifičnost tog pravnog kruga. Kada se radi o formalnoj oporuci, predviđene su striktno pretpostavke što ne ostavlja mjesta za nedoumice i time ne zahtjeva dodatne troškove vještačenja. Taj međudnos najbolje ilustrira slučaj *Marion Demowbray* Vrhovnog suda u Queenslandu iz 2018. godine. U tom slučaju je oporučiteljica odbila sastavljanje formalne oporuke dolaskom odvjetnika u bolnicu s namjerom umanjena troškova sastavljanja oporuke, ali je postupak dokazivanja i ustanovljenja oporuke sa videozapisa na mobitelu uzrokovao znatno veće troškove.

⁹⁵ Beyer G.; Hargrove C., *Digital Wills: Has the Time Come for Wills to Join the Digital Revolution?*, 2009., dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/228223096_Digital_Wills_Has_the_Time_Come_for_Wills_to_Join_the_Digital_Revolution (19. kolovoza 2024.).

Drugi očit problem kod digitalne oporuke je i mogućnost nedopuštenog utjecaja na oporučitelja koja je svedena na minimum kod formalne oporuke. Jedno od glavnih načela oporučnog raspolaganja je sloboda oporučnog raspolaganja koje je očuvano formalnostima i kontroliranim uvjetima u kojima se sastavlja tradicionalni oblik oporuke kako bi se osigurala istinska oporučiteljeva volja. Slijedom navedenog, digitalna oporuka mogla bi ugroziti jedno od temeljnih postulata oporučnog nasljeđivanja. Također, dopuštanje digitalne oporuke te odricanje od formalnosti moglo bi dovesti do sastavljanja oporuka iz hira te nedovoljnog razmatranja i svijesti o njenoj ozbiljnosti i učincima.⁹⁶

Osim navedenog, puno problema leži u samoj prirodi tehnologije. Vrlo je lako zamislivo da će određena tehnologija zastarjeti te da će dokumenti stvoreni na tim uređajima postati nedostupni. Uzrok nedostupnosti odnosno nečitkosti dokumenta može biti razvoj softvera, ali i propadanje uređaja na kojem su sastavljeni. Tvrdi diskovi, računala, CD te DVD s vremenom nužno propadaju od kvara ili protekom vremena postaju nečitki. U suprotnosti s time, ako je dobro očuvan, papir može ostati kao pouzdan izvor teksta stoljećima. Osim toga, još jedan očiti problem koji se pojavljuje u vezi s tehnologijom je njena podložnost hakerskim napadima. Dobro tehnološki potkovanim osobama je teško ući u trag i postoji izgledna šansa da manipulacija oporukom ostane neprimijećena. S obzirom da se radi o pravnom poslu post mortem, radi se o iznimno velikom riziku te izgledno nepopravljivoj šteti. Na isti način su razmišljali i suci 2018. godine u Francuskoj u Metz. Na francuskom sudu se pojavio predmet gdje se kao oporuku pokušala predstaviti poruka koju je ostavitelj poslao nasljedniku. Nasljednik nije argumentirao slučaj kako bi se očekivalo, zahtijevanjem od suda tumačenja zakonskih odredbi u skladu s postojećim promjenama, razvoja tehnologije te zahtjevima suvremenog doba, već se pozivao na Deklaraciju o pravima čovjeka iz 1789. godine koja je i element francuskog ustava. Nasljednik je tvrdio da se nepriznanjem poruke kao oporuke krši oporučiteljevo pravo slobode oporučivanja. Ipak, francuski sud ostao je pri formalnom stajalištu te nije priznao digitalnu oporuku uz opravdanje da se time štiti oporučitelj od prijevara te pogreške.⁹⁷

Uz navedeno, većina oporučitelja su ipak stariji ljudi koji generalno nisu skloni uporabi novih tehnologija koje bi bile potrebne za sastavljanje digitalne oporuke. To bi predstavljalo veliki problem s obzirom da je kod oporučivanja najvažnije da se izrazi prava oporučiteljeva volja za

⁹⁶ Klasiček D., *21st century wills*, Pravni vjesnik, god. 35, br. 2., str. 41 – 42, 2019., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/326595> (19. kolovoza 2024.).

⁹⁷ Hirsch A.J., *Technology Adrift: In Search of a Role for Electronic Wills*, Boston College Law Review, 2020., str. 858, dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3539954 (19. kolovoza 2024.).

što je osobito bitno da se oporučitelj zna samostalno koristiti potrebnom tehnologijom. Dakako, tehnološki uređaji koji su potrebni za sastavljanje iste su skupi te elektronički mediji za pohranu su izuzetno osjetljivi što stvara nesigurnost očuvanja potrebnog dokumenta. S obzirom na to da je oporučivanje *post mortem* pravni posao, i najmanja greška dovela bi do nepopravljive štete.

Nadalje, jedan od argumenata postavljen u javnim raspravama protiv uvođenja digitalnih oporuka je da su jednostavno - nepotrebne. Mnoštvo smatra da su postojeći oblici već dovoljni da zadovolje sve potrebe potencijalnih ostavitelja.⁹⁸

U jednom istraživanju provedenom u Velikoj Britaniji prilikom ispitivanja odvjetnika specijaliziranih za oporuke te ostavinski postupak, polovina ispitanika je izjavila da bi bili skloni poduprijeti upotrebu tehnologija u postupku sastavljanja oporuka, ali pritom izražavaju zabrinutost zbog potencijalnih prijevara te nepriličnih utjecaja.⁹⁹ Također, na primjeru prethodno spomenute savezne države Nevade kao jedne od prvih država koja je poznala valjanost takvih oporuka, možemo vidjeti da su iznimno rijeko sastavljane čak i kad je priznata njihova valjanost.¹⁰⁰

Cijeneći sve navedeno, možemo zaključiti kako još uvijek postoji široka lista ozbiljnih problema i slijedom toga opravdanih razloga zašto digitalnu oporuku još uvijek nije preporučljivo implementirati u pravni sustav.

9. MOGUĆNOST IMPLEMENTACIJE DIGITALNE OPORUKE U HRVATSKOJ

U ovom poglavlju razmotriti će se prednosti te mogućnost implementacije digitalne oporuke u pravni sustav Republike Hrvatske na temelju prethodno pružene definicije, izložene sudske prakse, podjela i komparativnih rješenja.

S obzirom na činjenicu da se već velik dio osobnog i profesionalnog života odvija u *online* okruženju, na prihvaćanje digitalne oporuke bi se moglo gledati kao odraz svakodnevnog

⁹⁸ Kuckertz, S., *The Future of Electronic Wills: Where There's A Will, There's A Way*, 2023., dostupno na: <https://rmrf.com/the-future-of-electronic-wills-where-theres-a-will-theres-a-way/> (19. kolovoza 2024.).

⁹⁹ The Law Society, *Proposals to introduce electronic wills need more scrutiny*, 2023., <https://www.lawsociety.org.uk/contact-or-visit-us/press-office/press-releases/proposals-to-introduce-electronic-wills-need-more-scrutiny> (19. kolovoza 2024.).

¹⁰⁰ DeNicolò, D., *The Future of Electronic Wills*, *BIFOCAL*, vol.38., br. 5., 2017., dostupno na: https://www.americanbar.org/groups/law_aging/publications/bifocal/vol_38/issue-5--june-2017/the-future-of-electronic-wills/ (20. kolovoza 2024.)

realnosti. Također, uvođenje digitalne oporuke kao valjanog oblika oporuke može se promatrati kao rješenje prikladno za ostavitelja te poticajno djelovati na učestalije oporučivanje. Dostupnost digitalnog formata i jednostavnost koju pruža može biti poticaj za sastavljanje oporuke.¹⁰¹

Također hrvatsko nasljedno pravo poštuje načelo *in favorem testamenti*, što implicira da je oporuka valjana, ako je sastavljena u bilo kojem obliku koji zakon predviđa, bez obzira na to je li ostavitelj htio baš taj oblik¹⁰² te da se u slučaju sumnje u sadržaj oporuke, oporučna raspolaganja trebaju tumačiti smjeru osiguravanja valjanosti oporuke. Ipak, teško je zamisliti da bi sudska praksa otišla toliko daleko kao što je priznavanje svih oblika digitalne oporuke priznatih u komparativnom pravu koje predstavljaju širok niz različitih oblika izjava volje, s obzirom da ista nije izričito predviđena zakonom.¹⁰³ Neki oblici digitalne oporuke su u potpunosti neprikladni za hrvatsko pravo, dok su neki potencijalno provedivi i u hrvatskoj praksi.

S druge strane, u određenom pogledu implementacija digitalne oporuke u hrvatsko zakonodavstvo je zamisliva. Kod izvanrednog oblika odnosno usmene oporuke bilo bi smisleno dopustiti uporabu digitalnih tehnologija. Hrvatsko zakonodavstvo takav oblik oporuke ionako dopušta samo iznimno, u specifičnim okolnostima. ZN propisuje da svjedoci moraju biti punoljetne osobe kojima nije oduzeta poslovna sposobnost.¹⁰⁴ Također, bitno je da su u stanju čuti, razumjeti te ponoviti što je oporučitelj rekao kako bi mogli ispuniti dužnost propisanu u čl. 39. Zakona o nasljeđivanju. Iako bi za ispunjenje te dužnosti bio dostatan i samo jedan svjedok zakon propisuje obvezu prisutnosti dvojice kako bi se uspostavila međusobna kontrola i minimizirala mogućnost manipulacije njenog sadržaja. S obzirom da su kod usmene oporuke isključivo svjedoci ti koji osiguravaju vjerodostojnost oporuke, bilo bi opravdano omogućiti, uz ispunjavanje svih ostalih pretpostavki, njihovu prisutnost u trenutku akta oporučivanja u *online* obliku odnosno putem elektroničkih alata. Dakako, u prilog tome ide činjenica da izvanredne okolnosti pretpostavljaju da se oporučitelj nalazi u neočekivanom okruženju te da je vrlo izgledno da nema raspoloživih svjedoka ili da su potencijalni svjedoci pogođeni istom situacijom. Moguće prepreke su primjerice: (i) nepoznavanje jezika koji

¹⁰¹ Kuckertz, S., *The Future of Electronic Wills: Where There's A Will, There's A Way*, 2023., dostupno na: <https://rmrf.com/the-future-of-electronic-wills-where-theres-a-will-theres-a-way/> (19. kolovoza 2024.).

¹⁰² Jurić, A.; Milardović, D., *Zahtjev vlastoručnosti holografske oporuke*, Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. XXIX., str. 23. – 41, 2021., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/393603>. (19. kolovoza 2024.).

¹⁰³ Klasiček D., *21st century wills*, Pravni vjesnik, god. 35, br. 2., str. 41 – 42, 2019., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/326595> (19. kolovoza 2024.).

¹⁰⁴ Čl. 38. u svezi s čl. 35. ZN-a.

oporučitelj govori; (ii) da su članovi oporučiteljeve obitelji; (iii) u slučaju nesreća su pod velikom stresom te nisu u stanju pouzdano reproducirati oporučiteljevu posljednju volju i (iv) ostale situacije. U takvim situacijama bi bilo opravdano da u nedostatku drugih mogućnosti oporučitelj, ako ima na raspolaganju odgovarajuću tehnologiju, zakonito oporuči uz njenu pomoć odnosno napravi digitalnu oporuku. Unatoč svemu navedenom, trenutno pravno uređenje ne omogućava priznanje takve oporuke. U slučaju eventualnog priznanja digitalne oporuke, kroz sudsku praksu bi se mogao razviti popis medija putem kojih je istu moguće valjano ostvariti.

Na temelju poglavlja ovog rada koji se bavi vlastoručnom oporukom dolazimo do zaključka da je i ovaj oblik oporuke moguće teoretski konstruirati kao digitalnu oporuku. To bi značilo da se radi o oporuci napisanoj na određenom elektroničkom mediju sastavljenoj uz upotrebu pomagala koje je moguće stenografski obraditi sa razinom izvjesnosti te potpisanu digitalnim potpisom. Iako teoretski zamislivo, u praksi bi vlastoručna digitalna oporuka zahtijevala previsoke troškove vještačenja te visok stupanj tehnološke opremljenosti i znanja samog oporučitelja pa nije izgledno njena pojava u skoroj budućnosti.

Dakle, od svih postojećih te zakonom reguliranih oblika oporuke, s obzirom na niz novih zahtjeva koji bi trebali postojati za očuvanje njene autentičnosti teško da će se pojaviti u digitalnom obliku u bliskoj budućnosti. Na jednak način bismo mogli promatrati i digitalnu oporuku pred svjedocima za koju bi postojalo jednostavno previše zahtjeva da bi njeno sastavljanje bilo isplativo za ostavitelja. Izglednija bi bila digitalna usmena oporuka. Usmena oporuka i u postojećoj praksi hrvatskih sudova vrlo se rijetko proglašava valjanom te je najčešće pobijan oblik, a u digitalnom obliku izgledno bi se omogućila tek supsidijarno u odnosu na tradicionalni oblik. Sukladno tome, i da se omogući prava valjanost digitalne oporuke, još uvijek postoji znatno više otegotnih okolnosti u odnosu na prednosti koje bi mogla donijeti da bi ista bila primjenjiva u praksi.

10. ZAKLJUČAK

Digitalna oporuka predstavlja relativno novi koncept u pravnom sustavu *common law* zemalja, dok je u Europi i hrvatskom zakonodavstvu još uvijek nepoznat institut. S obzirom na brzi tehnološki napredak i sve veću digitalizaciju svih aspekata života, postavlja se pitanje mogućnosti uvođenja digitalne oporuke u hrvatski pravni sustav.

Sve više pravnih sustava uvodi mogućnost digitalnog oporučivanja na jedan ili drugi način odnosno razmatra tu mogućnost. Temeljni izazovi vezani uz implementaciju digitalne oporuke u Hrvatskoj uključuju potrebu za osiguravanjem autentičnosti i pouzdanosti te sigurnosti takvih oporuka, što zahtijeva visoku tehnološku opremljenost i znanje oporučitelja te odgovarajuću infrastrukturu. Od važnosti je i problem čuvanja i osiguranja naknadnog pristupa takvoj oporuci tijekom vremena kako bi se mogla ostvariti jedna od njenih osnovnih karakteristika, opozivost. Osim navedenog, nedostatak široke primjene, kao što se vidi u saveznoj državi Nevadi, sugerira da digitalne oporuke još uvijek nisu potrebne ili praktične u usporedbi s tradicionalnim pisanim oblicima oporuka. Uz postojanje problema tog značaja, kontinentalni pravni poreci razumno postavljaju pitanje potrebe za digitalnom oporukom i njene pouzdanosti u slučaju implementacije iste. Trenutno važeći ZN ne poznaje digitalnu oporuku, te bi priznaje njezine valjanosti izgledno zahtijevala prilagodbu postojećeg pravnog okvira ako bi se primjenjivala na jednak način kao u komparativnom pravu.

Ostaje otvoreno i pitanje nasljeđivanja digitalne imovine u Hrvatskoj iz razloga što navedeno područje nije posebno regulirano. Slijedom navedenog, hrvatskom zakonodavcu stoji na raspolaganju mogućnost donošenja posebnog zakonodavnog rješenja ili ostavljanje sudskoj praksi da se posluži već postojećim zakonskim okvirom. Kako digitalna imovina postaje sve važnija u svakodnevnom životu, rješavanje pitanja nasljeđivanja iste postat će bitno za osiguranje pravne jasnoće i zaštite prava.

Unatoč izazovima, potencijalne prednosti digitalne oporuke su brojne. Omogućavanje digitalne oporuke moglo bi znatno pojednostaviti proces sastavljanja i pohrane oporuka i povećati dostupnost ovog pravnog instituta širem krugu građana. Također, u slučaju izvanrednih situacija poput pandemije COVID-19, digitalna oporuka bi omogućila nesmetano raspolaganje imovinom bez potrebe za fizičkim kontaktom i prisustvom.

Analiza uspješnih praksi drugih pravnih sustava, u kojima je digitalna oporuka već priznata upućuje da je uspostavljanje jasnih pravnih standarda, uključujući upotreba naprednih tehnologija za provjeru autentičnosti i sigurnosti digitalnih dokumenata, ključno za osiguranje pravne sigurnosti i povjerenja građana u digitalnu oporuku.

Zaključno, iako je implementacija digitalne oporuke u hrvatski pravni sustav složen i zahtjevan proces, potencijalne prednosti i prilagodba suvremenim potrebama i tehnologijama opravdavaju razmatranje ove mogućnosti. Međutim, na temelju trenutno važeće pravne regulative, digitalna oporuka nije primjenjiva niti je izgledno da bi digitalna oporuka mogla biti implementirana u skoroj budućnosti u Hrvatskoj. Ostaje za vidjeti hoće li novi izazovi i

daljnji tehnološki napredak potaknuti zakonodavstvo i sudsku praksu zemalja kontinentalnog pravnog sustava na uvođenje digitalne oporuke u svoje pravne sustave.

11. LITERATURA

I. Knjige i stručni članci

1. Beyer G.; Hargrove C., Digital Wills: Has the Time Come for Wills to Join the Digital Revolution?, 2009., dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/228223096_Digital_Wills_Has_the_Time_Come_for_Wills_to_Join_the_Digital_Revolution
2. Čolaković, M., Nasljeđivanje digitalne imovine: ima li digitalnog života nakon smrti?, 2023., dostupno na: <https://pf.sum.ba/wp-content/uploads/2023/06/8-clanak.pdf>.
3. DeNiuolo, D., The Future of Electronic Wills, BIFOCAL, vol.38., br. 5., 2017., dostupno na: https://www.americanbar.org/groups/law_aging/publications/bifocal/vol_38/issue-5--june-2017/the-future-of-electronic-wills/
4. Developments in the Law — More Data, More Problems, Harvard Law Review, vol. 131, str. 1715, 1790, 2018., dostupno na: <https://harvardlawreview.org/print/vol-131/what-is-an-electronic-will/>
5. Gavella, N.; Belaj, V., Nasljedno pravo, 3. izdanje, Narodne Novine, Zagreb, 2008.,
6. Hirsch A.J., Technology Adrift: In Search of a Role for Electronic Wills, Boston College Law Review, 2020., dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3539954
7. Hopkins P.J., Digital assets and Intestacy, defining digital assets, Afterlife in the Cloud: Managing a Digital Estate, Hastings Sci. & Tech. L.J. 209, 211-12, 2013., dostupno na: https://repository.uclawsf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1077&context=hastings_sci_ience_technology_law_journal
8. Horton D., Wills Without Signatures, Boston University Law Review, 2019., dostupno na: <https://www.bu.edu/bulawreview/files/2019/09/HORTON.pdf>
9. TotJosipović, T., Nasljedno pravo, u: Josipović, T. (ur.), Privatno pravo Europske Unije - posebni dio, Narodne Novine, Zagreb, 2022, I. Privatno pravo Europske Unije – posebni dio, u: Josipović, T. (ur.), 2022.. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Narodne novine, Zagreb, 2022., 1493-1498.
10. Jurić, A.; Milardović, D., Zahtjev vlastoručnosti holografske oporuke, Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. XXIX., str. 23. – 41, 2021., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/393603>

11. Klasiček D., 21st century wills, *Pravni vjesnik*, god. 35, br. 2, 2019., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/326595>
12. Klasiček D., Wills in the digital era, *Informatol.* 49, 1-2, 31-40, 2016., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/238656>
13. Langbein, J.H., Excusing Harmless Errors in the Execution of Wills: A Report on Australia's Tranquil Revolution in Probate Law, *Columbia Law Review* 1, vol. 87, 1987., dostupno na: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=13864&context=journal_articles
14. Langbein, J.H., Substantial Compliance with the Wills Act, *Harvard Law Review*, vol. 88, str. 489 i 513, 1975., dostupno na: [https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/4611/Substantial Compliance with the Wills Act.pdf;jsessionid=F270BC22CEACF35895D22BD04669F48A?sequence=2](https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/4611/Substantial_Compliance_with_the_Wills_Act.pdf;jsessionid=F270BC22CEACF35895D22BD04669F48A?sequence=2)
15. Maspes, I., Digital Inheritance, Right of the Heirs to Access to the Deceased User's Account, Non-Transferability Clauses: An Overview in the Light of Two Judgments Issued by Italian Courts, *The Italian Law Journal*, vol. 8, br. 1., 2022.
16. Maxfield L. M.; Tucker, H. E., Colorado's New Uniform Electronic Wills Act, *Colorado Lawyer*, str. 46 – 53, 2022., dostupno na: <https://cl.cobar.org/features/colorados-new-uniform-electronic-wills-act/>
17. Sabljarić S., Pretpostavke valjanosti usmene oporuke sukladno Zakonu o nasljeđivanju, 2018., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/327239>
18. Stilinović, M., Testamentary Dispositions in the Context of Global Pandemic, *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series (ECLIC)*, 5, str. 517–518., dostupno na: <https://doi.org/10.25234/ecllc/18318>

II. Zakoni i drugi propisi

1. Haška konvencija o sukobima zakona kod oblika oporučnih raspolaganja od 5. listopada 1961., *Narodne Novine - Međunarodni ugovori*, br. 4/94.
2. National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, *Uniform Probate Code* (1969), odjeljak 5., sa zadnjim izmjenama 2010. godine, dostupno na: <https://eforms.com/images/2016/06/Uniform-Probate-Code-Revised-2010.pdf>
3. Pravilnik o Hrvatskom upisniku oporuka, *Narodne novine*, br. 135/03., 164/04., 91/19.

4. Arizona Revised Statutes, Title 14 – Trusts, Estates and Protective Proceedings § 14-2518 - Electronic will; requirements; interpretation, AZ Rev Stat § 14-2518, 2023., dostupno na: <https://law.justia.com/codes/arizona/title-14/section-14-2518/>
5. Nevada Revised Statutes, Chapter 133, NV Rev Stat § 133, 2022., dostupno na: <https://www.leg.state.nv.us/nrs/nrs-133.html#NRS133Sec085>
6. National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, Revised Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act, odjeljak 2., t. 10., 2015., dostupno na: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home/librarydocuments?communitykey=f7237fc4-74c2-4728-81c6-b39a91ecdf22&LibraryFolderKey=&DefaultView=&5a583082-7c67-452b-9777e4bdf7e1c729=eyJsaWJyYXJ5Z5ZW50cnkiOiJlOWY4NWQ3Yy0xM2YzLTQ5MTgtYTAwM0wYWJlN2ZhYjdmNjIifQ%3D%3D>
7. National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, Uniform Electronic Wills Act, odjeljak 2. st. 3. i odjeljak 7., 2021., dostupno na: <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/final-act-60?CommunityKey=a0a16f19-97a8-4f86-afc1-b1c0e051fc71&tab=librarydocuments>
8. Uredba (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka), SL L 119, 4.5.2016.
9. Uredba (EU) br. 650/2012 Europskog parlamenta i Vijeća od 4. srpnja 2012. o nadležnosti, mjerodavnom pravu, priznavanju i izvršavanju odluka i prihvaćanju i izvršavanju javnih isprava u nasljednim stvarima i o uspostavi Europske potvrde o nasljeđivanju, SL L 201, 27.7.2012.
10. Uredba (EU) br. 910/2014 Europskog parlamenta i Vijeća od 23. srpnja 2014. o elektroničkoj identifikaciji i uslugama povjerenja za elektroničke transakcije na unutarnjem tržištu i stavljanju izvan snage Direktive 1999/93/EZ SL L 257, 28.8.2014.
11. Zakon o digitalnoj imovini, Sl. glasnik RS, br. 153/2020.
12. Zakon o elektroničkom novcu, Narodne novine, br. 64/18., 114/22.
13. Zakon o elektroničkom potpisu, Narodne novine, br. 10/02., 80/08., 30/14., 62/17.
14. Zakon o međunarodnom privatnom pravu, Narodne novine, br. 101/17., 67/23.
15. Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03., 163/03., 35/05., 127/13., 33/15., 14/19.

16. Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 52/71., 47/78., 71/91., 37/94., 56/00., 48/03.
17. Zakon o obveznim odnosima, Narodne novine, br. 35/2005, 41/2008, 125/2011, 78/2015, 29/2018, 126/2021, 114/2022, 156/2022, 145/2023, 155/2023.
18. Zakon o osobnom imenu, Narodne novine, br. 118/12., 70/17., 98/19.

III. Sudske odluke

1. BGH, Urteil des III. Zivilsenats vom 12.7.2018- III ZR 183/17, ECLI:DE:BGH:2018:120718UIIIZR183.17.0, [dostupno na: https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=86602&pos=0&anz=1](https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=86602&pos=0&anz=1)
2. Županijski sud u Splitu, Gž 1762/2022-3 od 11. travnja 2024.
3. VSRH, Rev 1226/07-2 od 21. svinja 2008.
4. VSRH, Rev 1330/08-2 od 17. veljače 2010.
5. VSRH, Rev 460/1992-2 od 30. travnja 1992.
6. Vrhovni sud Queensland, Re: Yu [2013] QSC 322 od 6. studenog 2013., dostupno na: <https://www.queenslandjudgments.com.au/caselaw/qsc/2013/322>
7. Vrhovni sud New South Wales, Alan Yazbek v Ghosn Yazbek & Anor NSWSC 594, od 1. lipnja 2021., dostupno na: [Alan Yazbek v Ghosn Yazbek & Anor - NSW Caselaw](#)
8. Vrhovni sud Queensland, Mellino v Wnuk & Ors [2013] QSC 336 od 27. studenog 2013., dostupno na: <https://www.queenslandjudgments.com.au/caselaw/qsc/2013/336>

IV. Mrežni izvori

1. Agencija za zaštitu osobnih podataka, Objava osobnih podataka preminulih osoba, 2022., dostupno na: <https://azop.hr/objava-osobnih-podataka-umrlih-osoba/>
2. The New York State Senate, An act to amend the estates, powers and trusts law and the state technology law, in relation to electronic wills, br. S8501, 2023., dostupno na: <https://www.nysenate.gov/legislation/bills/2023/S8501>
3. Cornell Law School, Legal Information Institute, harmless error rule, dostupno na: https://www.law.cornell.edu/wex/harmless_error_rule
4. European Law Institute, ELI Succession of Digital Assets, Data and other Digital Remains, 2023. -2025., dostupno na: <https://www.europeanlawinstitute.eu/projects->

[publications/current-projects/current-projects/eli-succession-of-digital-assets-data-and-other-digital-remains/](#)

5. Centar za forenzična ispitivanja, istraživanja i vještačenja "Ivan Vučetić", Forenzika dokumenata i rukopisa, dostupno na: <https://forenzika.gov.hr/sluzbe/sluzba-kemijsko-fizikalnih-i-toksikoloskih-vjestacenja/forenzika-dokumenata-i-rukopisa/98>
6. Korištenje elektroničkog potpisa - najčešća pitanja i odgovori, 2023., dostupno na: <https://gov.hr/hr/koristenje-elektronickog-potpisa-najcesca-pitanja-i-odgovori/2475?lang=hr>
7. Kuckertz, S., The Future of Electronic Wills: Where There's A Will, There's A Way, 2023., dostupno na: <https://rmrf.com/the-future-of-electronic-wills-where-theres-a-will-theres-a-way/>
8. Rosefelt R., What Is a Digital Will?, FindLaw, 2024., dostupno na: <https://www.findlaw.com/forms/resources/estate-planning/last-will-and-testament/what-is-a-digital-will.html>
9. Ministarstvo gospodarstva, Usluge povjerenja, dostupno na: <https://mingo.gov.hr/o-ministarstvu-1065/djelokrug/uprava-za-trgovinu-i-politiku-javne-nabave/digitalno-gospodarstvo/usluge-povjerenja/7023>
10. Olaoye G.; Luz A., Data backup and disaster recovery in the cloud, str. 2., 2024., dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/378204613_Data_backup_and_disaster_recovery_in_the_cloud
11. Rao, U.H., Nayak, U., Data Backups and Cloud Computing. In: The InfoSec Handbook. Apress, Berkeley, CA, 2014., dostupno na: https://doi.org/10.1007/978-1-4302-6383-8_13, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4302-6383-8_13#Sec3
12. The Law Society, Proposals to introduce electronic wills need more scrutiny, 2023., <https://www.lawsociety.org.uk/contact-or-visit-us/press-office/press-releases/proposals-to-introduce-electronic-wills-need-more-scrutiny>